

**RAPORT ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH
DOTYCZĄCY WDROŻENIA NARODOWEJ
STRATEGII INTEGRACJI ROMÓW W POLSCE**

***Ocena postępu strategii w czterech kluczowych
obszarach polityk publicznych***

Luty 2019

**RAPORT ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH DOTYCZĄCY
WDROŻENIA NARODOWEJ STRATEGII INTEGRACJI
ROMÓW W POLSCE**

***Ocena postępu strategii w czterech kluczowych
obszarach polityk publicznych***

Luty 2019

Raport przygotowała Fundacja Sztuki Jaw Dikh we współpracy z Elżbietą Mirgą-Wójtowicz (badaczka, doktorantka na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie) i Moniką Szewczyk (doradca zawodowy).

Raport został przygotowany w ramach projektu pilotażowego *Roma Civil Monitor* pt. „Budowanie potencjału społeczeństwa obywatelskiego Romów i wzmocnienie jego zaangażowania w monitorowanie krajowych strategii integracji Romów”. Projekt pilotażowy realizowany jest dla Komisji Europejskiej, Dyrektoriat Generalny ds. Sprawiedliwości i Konsumentów. Koordynowany jest przez Centrum Studiów nad Politykami Uniwersytetu Europy Środkowej (CEU CPS) we współpracy z Europejską Siecią Organizacji Romów (Sieć ERGO), Europejskim Centrum Praw Romów (ERRC), *Fundación Secretariado Gitano* (FSG) oraz Funduszem Edukacji Romów (REF) i wdrożony z udziałem około 90 organizacji pozarządowych i ekspertów z 27 państw członkowskich.

Projekt pilotażowy *Roma Civil Monitor*, w ramach którego został przygotowany raport, jest koordynowany przez CEU, jednak raport przedstawia wnioski autorów i niekoniecznie odzwierciedla poglądy CEU. CEU nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji zawartych w tym dokumencie.

SPIS TREŚCI

LISTA SKRÓTÓW	6
STRESZCZENIE	7
ZATRUDNIENIE	12
Poprawienie dostępu do rynku pracy i efektywności agencji zatrudnienia	12
Walka z dyskryminacją w zatrudnieniu i antycyganizm w miejscu pracy	16
MIESZKALNICTWO I PODSTAWOWE USŁUGI SPOŁECZNE.....	18
Poprawienie dostępu do bezpiecznych i tanich mieszkań	18
Walka z dyskryminacją, segregacją przestrzenną i innymi formami antycyganizmu w mieszkalnictwie	20
WPŁYW POLITYK PUBLICZNYCH W OBSZARZE SŁUŻBY ZDROWIA NA ROMÓW	22
Zapewnienie równego dostępu do publicznej służby zdrowia	22
Walka z dyskryminacją i antycyganizmem w służbie zdrowia	23
EDUKACJA	25
Poprawa dostępu do przedszkoli i żłobków	25
Poprawienie jakości edukacji do czasu ukończenia obowiązkowego szkolnictwa	27
Wsparcie szkolnictwa średniego i wyższego w zawodach potrzebnych na rynku pracy ...	27
Walka z dyskryminacją i segregacją oraz innymi formami antycyganizmu w edukacji ...	29
REKOMENDACJE	30
BIBLIOGRAFIA	32

LISTA SKRÓTÓW

CBOS	Centrum Badania Opinii Społecznej
MSWiA	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
PiS	Prawo i Sprawiedliwość
PO	Platforma Obywatelska
PO WER	Program Operacyjny Wiedza, Edukacja, Rozwój (Operational Programme Knowledge Education Development)
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe

STRESZCZENIE

Program integracji społeczności romskiej na lata 2014–2020 jest mechanizmem rządowym zgodnym z unijnymi ramami dotyczącymi krajowych strategii integracji Romów, który wspiera cztery obszary priorytetowe: zatrudnienie, edukację, opiekę zdrowotną i mieszkalnictwo. Jest on wdrażany z pomocą finansową budżetu państwa oraz funduszy strukturalnych UE.

Program integracji nie uwzględnia zagadnienia (antigypsyism) antycyganizmu, brak w nim również bezpośrednich odniesień do sytuacji kobiet romskich i poprawy ich pozycji. Ponadto przy wdrażaniu Programu brakuje kompleksowego i całościowego podejścia do sytuacji Romów, a kompleksowe strategie lokalne (przewidziane w Programie integracji) nie są implementowane. Ogólnie rzecz ujmując, to dobrze dofinansowane narzędzie polityki wciąż nie przynosi zadowalających rezultatów odnośnie ogólnej sytuacji Romów w Polsce.

Zatrudnienie

Bezrobocie wśród Romów wciąż jest wysokie. Fundusze przeznaczone na ten cel w ramach Programu integracji są wciąż niskie. Stanowią one nie więcej niż 8% (około 200 000 EUR) rocznego budżetu Programu (który wynosi 2,5 miliona euro rocznie). Dodatkowo, około 40 milionów euro z Europejskiego Funduszu Społecznego przeznaczane jest na integrację osób społecznie wykluczonych, z uwzględnieniem sytuacji Romów na rynku pracy. Skierowana do długotrwale bezrobotnych Romów aktywizacja zawodowa okazała się w dużym stopniu nieskuteczna. Jest to związane między innymi z tym, że wypracowane rozwiązania aktywizacyjne okazały się mniej atrakcyjne od przynoszących bezpośrednio dochody działań socjalnych.

Mieszkalnictwo i podstawowe usługi publiczne

Mieszkalnictwo pozostaje jedną z kluczowych kwestii do rozwiązania (m.in. z powodu wiążących się z nim nakładów finansów). Prawie jedna czwarta (24%) środków z budżetu Programu romskiego wydawana jest na poprawę warunków mieszkaniowych romskich rodzin. Interwencje w ramach tych działań przyczyniły się do poprawy warunków mieszkaniowych wielu rodzin w potrzebie, w szczególności wśród Romów z grupy Bergitka Roma zamieszkującej południową część Polski (Małopolska, Dolny Śląsk i Śląsk). Jednak poprawa warunków nie okazała się głównym czynnikiem skutecznej inkluzji i integracji społecznej. Status społeczny oraz stygmatyzacja ze względu na pochodzenie etniczne nie uległy zmianie wraz z poprawą warunków mieszkaniowych.

W przyszłych działaniach w tym priorytetowym obszarze wciąż niezbędne jest kompleksowe podejście. Istotnym jest budowanie kapitału ludzkiego i kapitału społecznego Romów oraz dalszy rozwój integracji społecznej, w szczególności, w ścisłym powiązaniu z edukacją i pracą.

W kontekście lokalnym słabo zaplanowane interwencje mieszkaniowe mogą generować lub wzmacniać zarówno istniejące konflikty między etniczne, jak również napięcia wewnątrz etniczne. Rozwiązania należy wspierać poprzez polityczne zobowiązania, zwłaszcza na szczeblu samorządów lokalnych. W przeciwnym razie możemy doświadczyć niepożądanych przypadków wykorzystywania funduszy z Programu przez władze lokalne do przesiedlenia niektórych rodzin do innych gmin wbrew ich woli.

Wpływ polityk publicznych w zakresie zdrowia na Romów

Jedynie 3% wszystkich środków dostępnych w ramach Programu zostało przeznaczone na ten obszar priorytetowy. Jest to o wiele za mało, aby można było odnotować postępy czy konkretne zmiany na lepsze. Wdrażane są pewne wartościowe projekty, zwłaszcza na rzecz romskich kobiet i osób starszych, które obejmowały zakup leków i finansowanie rehabilitacji. Z dużym zadowoleniem odnotować można również działania mające na celu zapewnienie dostępu dzieciom i młodzieży do opieki dentystycznej i okulistycznej. Inicjatywy w zakresie opieki zdrowotnej rzadko jednak odnoszą się do problemu

antycyganizmu w służbie zdrowia. Ograniczone są również wysiłki na rzecz zdrowego stylu życia.

Ogólnie rzecz biorąc, ponieważ zdrowie powiązane jest z warunkami życia, zatrudnieniem i poziomem edukacji, przyszłe działania powinny podkreślać te powiązania w kompleksowym podejściu w ramach polityk publicznych. Oczywistym jest więc to, że znacznie więcej środków finansowych z Programu integracji powinno zostać przeznaczonych na ten obszar priorytetowy, zwłaszcza wobec znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji osób starszych wśród Romów.

Edukacja

Na realizację tego priorytetu przeznaczono ok. 64% wszystkich środków Programu romskiego; finansowanie otrzymuje około 50 świetlic różnego rodzaju dla dzieci romskich, a około 120 dzieci rocznie korzysta z dotacji przedszkolnych. Ponadto działania na rzecz edukacji dzieci romskich z wspierane są przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Można odnotować pewne pozytywne wyniki w obszarze edukacji przedszkolnej dla dzieci i kształcenia przedszkolnego zorientowanego na zmniejszenie liczby dzieci romskich kierowanych do szkół specjalnych. Zazwyczaj jednak szkoła i dzieci romskie odnoszą mniejsze sukcesy, jeśli chodzi o postępy i poziom osiągnięć w dziedzinie edukacji, a dzieje się tak pomimo kilku istniejących stypendiów finansowanych z Programu integracji (dla uczniów szkół podstawowych, średnich i uniwersyteckich) o charakterze afirmatywnym i cenione przez rodziny; wynika to z faktu, że personel pracujący z dziećmi romskimi bywa nieodpowiednio przygotowany i nadal nie ma wystarczającej liczby romskich asystentów pracujących w ramach systemu szkolnego.

Romowie pozytywnie oceniają instytucjonalizację stanowiska romskiego asystenta w szkole, którego głównym zadaniem jest zwiększenie obecności uczniów romskich w szkołach oraz poprawa ich wyników nauczania. Zachodzi jednak potrzeba zwiększenia nakładów na wspieranie nauczycieli romskich wykwalifikowanych do pracy we wszelkiego rodzaju instytucjach edukacyjnych. Romscy nauczyciele, z pomocą asystentów romskich, mogą skutecznie przyczynić się do wyeliminowania wielu form antycyganizmu, co bezpośrednio zwiększy integrację Romów.

WSTĘP

Niniejszy raport stanowi omówienie i ocenę realizacji "Programu integracji społeczności romskiej w Polsce w latach 2014-2020"¹. Odwołuje się również do poprzedniego Programu przyjętego w 2004 r. i zaprojektowanego na okres 10 lat². Przyjęcie pierwszego z nich zbiegło się z przystąpieniem Polski do UE w 2004 r.³ Przy wielu okazjach, ten pierwszy Program na rzecz Romów został pozytywnie przyjęty jako postępowy.⁴ Pociągał on za sobą dyskusje i rekomendacje ze strony UE w okresie przedakcesyjnym unaoczniając skalę i różnorodność problemów doświadczanych przez Romów. Przede wszystkim wyrażał on jednak stanowcze zobowiązanie polskiego rządu do wprowadzenia konkretnych zmian.⁵ Jednakże raporty ewaluacyjne wskazywały, że osiągnięte wyniki były niewspółmierne wobec środków jakie zainwestowano w te cele.⁶ Ponadto, sukces Programu był w dużej mierze zależny od zaangażowania władz lokalnych. Pomimo tych niedociągnięć, w raporcie zalecono kontynuację Programu romskiego.⁷

W celu dokonania oceny realizowanego obecnie Programu integracji na lata 2014-2020, należy wyjaśnić kontekst jego rozwoju. Po pierwsze, Program został opracowany oraz przyjęty przez koalicyjny rząd Platformy Obywatelskiej (PO) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL).⁸ Wybory parlamentarne w 2015 r. zmieniły tę sytuację i władze objęła niedawna partia opozycyjna, Prawo i Sprawiedliwość (PiS) i jej koalicjanci.⁹

¹ Będziemy go określać jako "Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020" lub "Program integracji" czy „Program romski”: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/8675,Programme-for-the-integration-of-the-Roma-community-in-Poland-for-the-period-201.html>

² Został on przyjęty w formie Uchwały Rady Ministrów i opierał się na państwowych środkach budżetowych (Rezerwa premiera; w sumie rząd zobowiązał się przeznaczyć na jego implementację około 24 000 000 EUR). Organizacje romskie miały swój głos w jego opracowaniu i realizacji (były to konsultacje w ramach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych i Zespołu do Spraw Romskich).

³ Rok po przyjęciu ustawy parlamentarnej o mniejszościach narodowych i etnicznych Romowie zostali oficjalnie uznani za mniejszość etniczną w prawie polskim. Więcej na ten temat w poprzednim Roma Civil Monitor Report z 2017 roku, dostępnym na stronie internetowej: <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-1-poland-2017-eprint-fin-2.pdf>

⁴ Działania administracji publicznej na rzecz ochrony praw mniejszości romskiej w Polsce: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13073,vp,15485.pdf>

⁵ Decyzja w sprawie wprowadzenia rządowego Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013 została podjęta przez rząd Leszka Millera, wdrożona przez rząd Donalda Tuska, a decyzję o kontynuacji zadań w formie Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020 podjął rząd Ewy Kopacz.

⁶ Działania administracji publicznej na rzecz ochrony praw mniejszości romskiej w Polsce: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13073,vp,15485.pdf>; <https://rownosc.info/media/uploads/raport-z-badania-ewaluacyjnego-programu-na-rzecz-spoleczności-romskiej-w-polsce.pdf>

⁷ Ocena 10-letniego programu na lata 2004-2013 przez Najwyższą Izbę Kontroli (NIK) była pozytywna.

Stwierdziła ona jednak, że okres ten jest niewystarczający, aby wygenerować i obserwować długofalowe zmiany w społeczności romskiej i

w społeczeństwie i większościowym, między innymi zmniejszanie utożsamianej z romską tożsamością stygmatyzacji społecznej. Należy dołożyć większych starań, aby zapewnić równość podmiotów romskich, zwalczać stereotypy i uprzedzenia, podnieść poziom wiedzy na temat Romów w społeczeństwie etc. NIK zaleca również kontynuację programu.

⁸ Jego drugie wydanie zawierało zalecenia UE sformułowane w unijnych ramach dla Narodowych Strategii na rzecz Romów w roku 2011 r. Zgodnie z wymogami KE Polska nadal traktuje priorytetowo cztery kluczowe obszary, choć wspierała również inne obszary, w zależności od grup, ich położenia geograficznego i potrzeb. Szczegółowe cele zostały określone dla każdego z tych obszarów, podobnie jak działania służące ich osiągnięciu. Więcej na ten temat: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/8675,Programme-for-the-integration-of-the-Roma-community-in-Poland-for-the-period-201.html>

⁹ Prawo i Sprawiedliwość stworzyło tak zwaną koalicję Zjednoczona Prawica wraz z partiami Solidarna Polska i Polska Razem.

Zmiana władzy wpłynęła na realizację Programu¹⁰; przykładowo, poprzedni rząd odbywał regularne spotkania i konsultacje pomiędzy Komisją Wspólną Wspólną Rządu oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych i Zespołu do Spraw Romskich,¹¹ jednak w ostatnich kilku latach rola Zespołu romskiego. została zredukowana, a spotkania odbywają się sporadycznie.¹² Kolejna zmiana polegała na tym, że po wyborach w 2015 r. rząd przekazał część odpowiedzialności Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji w zakresie koordynacji, monitorowania i wyboru projektów przeznaczonych do finansowania Wojewodom, dodatkowo zredukowano personel zajmujący się sprawami Romów.¹³ W związku z wyżej wymienionymi zmianami, wielu romskich aktywistów wyraziło swoje obawy w tej kwestii. Kwestia integracji społecznej Romów straciła na znaczeniu, ale nowy rząd kontynuował wdrażanie Programu.¹⁴

Od czasu kryzysu migracyjnego w Europie w 2015 r. następuje wzrost nastrojów ksenofobicznych, naznaczonych mową nienawiści i antycyganizmem. Wbrew europejskiemu trendowi do uznania antycyganizmu¹⁵ za główną przeszkodę integracji społecznej Romów,¹⁶ świadomość tego problemu w Polsce pozostaje marginalna. Niektóre działania wspierane przez drugi Program romski, związane z promowaniem wiedzy na temat Romów w społeczeństwie, walkę ze stereotypami i uprzedzeniami wobec Romów są wciąż wspierane.¹⁷ Niemniej jednak, obecny poziom nietolerancji i antycyganizmu powoduje wśród wielu Romów w Polsce skłonność do wyjazdów, do migracji.¹⁸

Należy też zwrócić uwagę, że obecny Program integracji wciąż odnosi się do społeczności romskich jako głównych beneficjentów działań, a nie ich pomysłodawców lub wykonawców. W takiej perspektywie Romowie postrzegani są jako bierni odbiorcy usług, pomocy i interwencji w ramach projektów realizowanych przez państwo, władze lokalne lub społeczeństwo obywatelskie. Podmioty wdrażające absorbują część przyznawanych w

¹⁰ Zwłaszcza program PO WER finansowany z unijnych środków, jedno z głównych działań na rzecz rozwiązania problemu bezrobocia wśród Romów, rozpoczął się długo po zakończeniu pierwszego konkursu w marcu 2016 r.

¹¹ Więcej o podkomisji w poprzednim Romskim Monitorze Obywatelskim: <https://www.power.gov.pl/nabory/27-zwiekszenie-szans-na-zatrudnienie-osob-szczegolnie-zagrozonych-wykluczeniem-spoiecznym/>

¹² Podkomitet ds. Romów został powołany w 2010 r., a od początku jego istnienia odbyło się 17 posiedzeń (od 2010 r. do 2012 r.: 15 posiedzeń, od 2015 r. do 2018 r.: tylko 2 posiedzenia), zob: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/komisja-wspolna/zespol-do-spraw-romski/posiedzenia?page=0>

Stosunki PiS z niektórymi wywodzącymi się z mniejszości członkami Komisji Wspólnej (np. Ukraincami) stały się problematyczne, zob: <https://www.nasze-slowo.pl/news/przedstawiciele-mniejszosci-potepiamy-dzialania-wojewody-czarnka-pl/?fbclid=IwAR3dUb5kPE62HUjA4k5imMqidZQ9xf-D7SajDAZafP0WZYhraysYwbvjyl8>

¹³ W MSWiA zazwyczaj 3-4 osoby odpowiedzialne były za sprawy Romów, obecnie jest to jeden urzędnik. Informacja uzyskana od organizacji romskich.

¹⁴ Pierwszy program na rzecz Romów został ogólnie uznany za potrzebny i przyjęty z zadowoleniem, nie spotykając się z żadną publiczną krytyką. Sytuacja uległa znaczącej zmianie podczas rządów PiS, ponieważ gazety o orientacji prawicowej (pro-rządowej) oraz niektórzy politycy wyrazili niezgodę głównie co do poziomu finansowania przeznaczonego na program na rzecz Romów. Zob: <https://niezalezna.pl/93941-cyganski-biznes-kopacz-i-tuska-dziesiatki-milionow-wyrzucone-w-bloto>

¹⁵ Zob.: *European Roma Grassroots Organisations Network, Reference Paper on Antigypsyism*: <http://ergonet.org/2017/06/ergo-network-presents-reference-paper-on-antigypsyism-at-the-meeting-of-cahrom/>

¹⁶ Zob. *A persistent concern: Antigypsyism as a barrier to social inclusion*: <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/roma-inclusion>

¹⁷ Na przykład stała wystawa w Stowarzyszeniu Romów Polskich "Romowie - historia i kultura" (<http://www.stowarzyszenie.romowie.net/Wystawa--559.html>); organizacja Światowego Dnia Romów przez Stowarzyszenie Edukacji Romskiej "Harangos"; Międzynarodowy Tabor Pamięci organizowany przez Muzeum Okręgowe w Tarnowie

¹⁸ Kamila Fiałkowska, Michał P. Garapich, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Między zmianą a tradycją – migracyjne ścieżki polskich Romów. Raport z badań: <http://www.migracje.uw.edu.pl/projects/continuity-or-change-anthropological-analysis-of-polish-roma-migration-paths-to-great-britain/>

Programie środków finansowych na swoje działania (to samo dotyczy finansowania z EFS); co sprawia, że również one są beneficjentami, chociaż nie głównymi. Pytanie postawione przez liderów i działaczy romskich nie odnosi się do zadań podmiotów wdrażających i ich roli, które są oczywiste (gdyż same te organizacje są potrzebne), ale do ilości środków przeznaczanych na działania, które nie przynoszą wymiernych rezultatów dla społeczności. W przyszłości kluczowym wyzwaniem w tym zakresie będzie usprawnienie relacji między beneficjentami i podmiotami wdrażającymi, w tym stosunek środków funduszy wykorzystanych do osiągnięcia zadeklarowanych celów i środków absorbowanych przez samych realizatorów. Jeszcze większym wyzwaniem byłoby posiadanie beneficjentów romskich jako aktywnych podmiotów lub partnerów we wszystkich projektach mających na celu poprawę sytuacji Romów.

Dla sporządzenia niniejszego raportu przeprowadzono 20 wywiadów z organizacjami, liderami i aktywistami;¹⁹ około 60% respondentów stanowiły kobiety. Przeprowadzono również wywiady z organizacjami wdrażającymi Program Operacyjny Wiedza, Edukacja, Rozwój (PO WER)²⁰. Dodatkowo wysłano 30 listów do urzędów państwowych i lokalnych²¹ z których większość odpowiedziała na zapytania. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji i podlegający mu Krajowy Punkt Kontaktowy dla Romów (NRCP), jako organ koordynujący realizację Programu integracji społeczności romskiej na lata 2014-2020 poproszony został o udostępnienie sprawozdania z realizacji Programu i danych ilustrujących kolejne lata wdrażania strategii. W odpowiedzi Ministerstwo udostępniło jedynie raport z 2015 r., informując, że pozostałe są w przygotowaniu. Ponadto przeprowadzono również kilka rozmów telefonicznych z urzędnikami pracującymi na co dzień z Romami. Wykorzystano również raporty Rzecznika Praw Człowieka, Najwyższej Izby Kontroli, Sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Komisji Wspólnej Rządu oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, a także publikacje naukowe i popularne na ten temat. Ponadto, raport opiera się również na wiedzy autorek oraz wnioskach z dwóch poprzednich programów: "Program pilotażowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-2003" oraz "Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013".²² Pragniemy podkreślić wkład Romów i innych ekspertów w ten raport i wyrazić nasze podziękowania.

¹⁹ Na liście tej są na przykład: Stowarzyszenie "Romano Waśt", Fundacja Dialog-Pheniben, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Stowarzyszenie Jamaro, Towarzystwo Kała Jakha, Integracyjne Stowarzyszenie Sawore, Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce, Stowarzyszenie Asystentów Edukacji Romskiej w Polsce, Karolina Kwiatkowska - organizatorka kursów i szkoleń, Stowarzyszenie Amaro Drom, Fundacja Mucha, romski nauczyciel i edukator, asystenci romscy, doradcy zawodowi (Chrzanów, Kraków, Kowary, Jelenia Góra), Kurator Sądowy z Krakowa, dyrektor szkoły i centrum edukacyjnego w Warszawie i inni.

²⁰ Na przykład: Fundacja na rzecz Integracji Społecznej PROM, Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce, Agencja Doradczo Usługowa Arwi Partner, Karolina Kwiatkowska - organizatorka kursów i szkoleń.

²¹ Małopolski Urząd Wojewódzki w Krakowie, Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach,

Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ośrodek Pomocy Społecznej w Łącku, Urząd Miasta Zabrze, Powiatowy Urząd Pracy w Zabrzu, Powiatowy Urząd Pracy w Jeleniej Górze, Powiatowy Urząd Pracy dla Powiatu Nowosądeckiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Powiatowy Urząd Pracy w Łodzi, Powiatowy Urząd Pracy w Rybniku, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krośnie, Urząd Miasta w Nowym Sączu, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej we Wrocławiu, Urząd Miasta Kowary, Urząd Pracy w Sanoku, Powiatowy Urząd Pracy w Krośnie, Powiatowy Urząd Pracy w Tarnowie, Urząd Miasta w Szczecinie, Urząd Miasta Olsztyn, Urząd Miasta Poznań, Ochotnicze Hufce Pracy w Szczecinie, Ochotnicze Hufce Pracy w Katowicach, Ochotnicze Hufce Pracy we Wrocławiu, Dzielnica Ursus w Warszawie.

²² Program dostępny jest tutaj: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole-program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html>

ZATRUDNIENIE

Według danych ostatniego spisu powszechnego z 2011 roku,²³ 29,2% Romów w Polsce było w wieku przedprodukcyjnym (do 17 roku życia), w porównaniu z 18,9% dla ogółu społeczeństwa. Jednocześnie poziom bezrobocia wśród Romów w wieku produkcyjnym (18-64 lat) wynosił około 84% w porównaniu z 11% dla ogółu społeczeństwa. Od tego czasu niewiele się zmieniło w tym obszarze dla Romów, natomiast wśród Polaków poziom bezrobocia spadł do poziomu 5,8 % w trzecim kwartale 2018 r.²⁴

W ciągu ostatnich 10 lat rozwiązania opracowane w ramach Programu integracji nie były w stanie zaradzić problemowi wysokiego poziomu bezrobocia, chociaż dane spisu powszechnego z 2011 roku wskazują na pewien postęp osiągnięty w dziedzinie szkolnictwa wyższego, co jest niezwykle istotne przy dostępie do rynku pracy. 272 osoby, co stanowi 2% całkowitej liczby osób zidentyfikowanych jako Romowie, zadeklarowały ukończenie studiów wyższych. W spisie powszechnym z 2002 roku zadeklarowało to jedynie 13 Romów.²⁵ Dane z ostatniego spisu powszechnego ujawniły również, że 934 osoby, czyli 7% Romów posiadało wykształcenie średnie i prawie 6% zawodowe. Zdecydowana większość, około 77%, miała tylko wykształcenie podstawowe lub wykształcenie średnie I stopnia (gimnazjum).²⁶ Nie ma jednak żadnych twardych danych wskazujących na to, w jaki sposób osiągnięty poziom wykształcenia miał wpływ na szanse Romów na znalezienie zatrudnienia. W oparciu o doświadczenia autorów w pracy z Romami, można wywnioskować, że osoby z wykształceniem uniwersyteckim na ogół mają pracę. Jednakże, jak stwierdził jeden z respondentów, "szkolnictwo wyższe i średnie generalnie pomaga w znalezieniu pracy, ale wciąż utrudniają to uprzedzenia i antycyganizm".²⁷ Doświadczenie pokazuje ponadto, że sytuacja jest inna w przypadku osób o niższym poziomie wykształcenia lub osób, które przerwały naukę, ponieważ napotykały poważne trudności w dostępie do rynku pracy. W związku z tym zmuszeni są oni do poszukiwania dochodu w sferze nieformalnej lub emigracji.²⁸

Poprawienie dostępu do rynku pracy i efektywności agencji zatrudnienia

Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji,²⁹ w 2015 r. jedynie ok. 8 % środków z Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020 (łącznie budżet w tym obszarze priorytetowym wynosi 2,5 mln EUR) kierowane jest na tę dziedzinę. W obszarze tym zrealizowano 22 zadania za łączną sumę 180 000 EUR. Większość tych działań zrealizowana została w województwach: małopolskie, dolnośląskie, śląskie,

²³ W Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań z 2011 r. ponad 17 tys. osób zadeklarowało przynależność do mniejszości romskiej. Większość Romów mieszkała w trzech województwach, na południu kraju: dolnośląskim (11,9 proc.), małopolskim (10,2 proc.) i śląskim (10,2 proc.), więcej informacji o mniejszości romskiej w Polsce: Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski, NSPLIM 2011, GUS, Warszawa 2015.

²⁴ Informacje w mediach na temat stopy bezrobocia: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Bezrobocie-w-Polsce-najnizsze-od-28-lat-7616660.html>

²⁵ Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol>

²⁶ Ekspertski Komitet Ad hoc do spraw Romów i społeczności wędrujących: <https://rm.coe.int/16806a9332>

²⁷ Wywiady z Romami posiadającymi wyższe wykształcenie.

²⁸ Według niektórych raportów i badań, istnieje duże zainteresowanie emigracją, a w niektórych przypadkach (na przykład w przypadku Romów w miejscowości Mława) do 30% miejscowej ludności wyemigrowało za granicę. Więcej informacji w: Kamila Fiałkowska, Michał P. Garapich, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Między zmianą a tradycją – migracyjne ścieżki polskich Romów: <http://www.migracje.uw.edu.pl/projects/continuity-or-change-anthropological-analysis-of-polish-roma-migration-paths-to-great-britain/>

²⁹ Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020 w 2015 r.: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolcznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

warmińsko-mazurskie.³⁰ Działania te były zrealizowane przez 10 samorządów lokalnych i 11 organizacji pozarządowych, w tym osiem organizacji romskich. W kolejnych latach niewiele się zmieniło w tej dziedzinie, zarówno pod względem realizowanych zadań, jak i ich skuteczności, która pozostaje niska. W 2017 i 2018 r., liczba zaplanowanych zadań została zwiększona do 24, zwiększono również środki finansowe na ten cel (do około 200 000 EUR rocznie).³¹ Proporcja podmiotów realizujących zadania była podobna: połowa z nich to samorządy lokalne, a druga połowa to organizacje pozarządowe, wśród których liczba organizacji romskich wzrosła do dziesięciu. W rezultacie, w 2015 r. zatrudniono 270 Romów³², w tym asystentów dzieci romskich³³. Ponadto, dla 178 Romów zorganizowano szkolenie w zakresie podnoszenia i zmiany kwalifikacji zawodowych oraz poradnictwa zawodowego.³⁴ Było to na ogół nieefektywne, ponieważ występowały one rzadko. Przypadki, które prowadzą do zatrudnienia, które jednak okazały się niezbyt skuteczne i tylko w nielicznych przypadkach doprowadziły do znalezienia pracy. Tym niemniej, niektóre z tych działań uznano za odnoszące pozytywny "wpływ na socjalizację i integrację Romów, którzy starają się wyjść poza swoje środowisko". Podkreślano również, że "szansa na znalezienie pracy jest znacznie większa niż przy braku jakichkolwiek działań".³⁵ Wśród inicjatyw, które należy wymienić jako innowacyjne i przynoszące konkretne rezultaty dla romskich beneficjentów są te, które oferują tak zwaną "pracę za długi". W ramach tej inicjatywy Romowie byli w stanie spłacić swoje długi za wynajem lokali, gaz lub wodę, pracując dla miasta, lub urzędów gminnych w trzech województwach (opolskim, śląskim i dolnośląskim).³⁶

Zwiększone finansowanie zostało przyznane w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój PO WER działanie 2.7 - który zajmuje się głównie kwestią integracji Romów na rynku pracy.³⁷ Program prowadzony przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki

³⁰ j.w.

³¹ Szacunki Fundacji Jaw Dikh na podstawie danych opublikowanych przez MSWiA. Brak oficjalnych raportów Ministerstwa SWiA za okres 2016-2018.

³² Pracownicy żłobków i przedszkoli realizujących zadania dla dzieci romskich, romscy asystenci edukacyjni, koordynatorzy projektów dotyczących pracy i zdrowia w romskich organizacjach pracy i projektów zdrowotnych, Romowie zatrudnieni przy realizacji zadań i pracach publicznych, głównie w następujących województwach: opolskim (63 osoby), małopolskim (57 osób), dolnośląskim (52 osoby), śląskim (32 osoby), i innych.

³³ Zatrudnienie asystentów jest finansowane ze zwiększonej subwencji oświatowej. Zwiększoną subwencję oświatową pozyskuje się na dzieci z różnymi deficytami i specjalnymi potrzebami (dzieci z obszarów wiejskich, niepełnosprawnych, mniejszości narodowych i etnicznych). Te pieniądze były przedmiotem gorącej debaty w latach 2008-2012 i nadal są przedmiotem dyskusji, zwłaszcza na forum Komisji Wspólnej Rządu oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Zespołu romskiego, Sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych poprzez liczne interpelacje parlamentarne. Przywódcy romscy twierdzili, że dotacja przyznana na dodatkowe zadania dla romskich dzieci i młodzieży nie jest im przyznawana, ale zamiast tego jest wydawana na potrzeby własne gminy. Działania liderów i władz rządowych doprowadziły do uszczelnienia systemu funduszy dostępnych ze zwiększonej subwencji oświatowej. W gminach zamieszkałych przez dzieci romskie, w których romscy asystenci i nauczyciele pracują, niezbędne dodatkowe działania kompensacyjne wspierane finansowo z subwencji.

³⁴ Sprawozdanie z realizacji Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020 w 2015 r.: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spoeczności-romskiej-w-Polsce-na-.html>

³⁵ Wywiad z romskim aktywistą w województwie mazowieckim.

³⁶ Władze lokalne posiadają w swoich zasobach mieszkania komunalne i socjalne, w których zazwyczaj mieszkają rodziny romskie. Często jednak nie płacą za nie regularnie. Projekt polega na powierzeniu pracy zadłużonym Romom, zaś część wynagrodzenia pokrywa dług, a pozostała część trafia do pracownika.

³⁷ Działanie 2.7: Zwiększenie zdolności do zatrudnienia osób szczególnie zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ramach

tych działań, podejmowane są zadania w następujących typach projektów:

1. Kompleksowe działania na rzecz poprawy edukacji i zatrudnienia członków społeczności romskiej, a także działania na rzecz usuwania barier utrudniających zatrudnienie Romów oraz integrację ze społecznością większościową.

Spółecznej wykorzystywały na ten cel środki unijne. Łącznie przyznano na ten cel 40 408 868 EUR. Program PO WER ma bardzo wymagający wskaźnik powodzenia jako warunek finansowania, jest to wymóg, aby co najmniej 28% Romów którzy otrzymali wsparcie przed zakończeniem projektu podejmie pracę po opuszczeniu projektu.³⁸ Romscy beneficjenci i wykonawcy wyrażali zaniepokojenie tymi ryzykownymi i trudnymi do osiągnięcia warunkami i wynikami w zakresie zatrudnienia które zagrażają takim projektom jak np.: projektowi "Droga do zatrudnienia". Beneficjenci w szczególności zwracają uwagę, że nawet osoby, które przechodzą wiele szkoleń nadal napotykają na trudności w znalezieniu stałej pracy ze względu na uprzedzenia i stygmatyzację ze strony potencjalnych pracodawców. Ich doświadczenia zawodowe są zazwyczaj krótkie (kończyły się wraz finansowaniem projektu), co wzmacnia poczucie wykluczenia i dyskryminacji na rynku pracy.³⁹ Również wymogi w zakresie finansowania i współfinansowania, tak jak w przypadku projektów realizowanych w ramach działania PO WER 2.7 (dotacje stanowią 97% łącznych kosztów projektu, a pozostała część ma stanowić ma być pokryta przez podmiot realizujący),⁴⁰ co demotywuje organizacje romskie do konkurowania z silnymi i wysoko wykwalifikowanymi organizacjami lub agencjami dysponującymi wystarczającymi środkami na pokrycie wnioskowanego współfinansowania. W związku z tym tylko niektóre organizacje romskie mogą spełnić ten wymóg, a w większości przypadków, by otrzymać dofinansowanie, są one zmuszone przyłączyć się do silniejszych organizacji głównego nurtu.⁴¹ Dotychczas zrealizowane projekty dostarczyły wsparcia dla 1 579 Romów, z czego 179 Romów znalazło pracę po zakończonym udziale w projekcie.⁴² Ogólna ocena programu PO WER, jak dotąd, jest na chwilę obecną w przygotowaniu.⁴³ W polskim kontekście, urzędy pracy zajmują się osobami bezrobotnymi i udzielają im wsparcia.⁴⁴ Dotyczy to zwłaszcza osób długotrwale bezrobotnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.⁴⁵ Romowie są nadreprezentowani w obydwu tych kategoriach. Urzędy pracy twierdzą, że stosują tzw "colour-blind policy" i realizują programy aktywizacyjne dla wszystkich bezrobotnych, bez względu na ich narodowość lub pochodzenie etniczne. Zaskakujące jest jednak to, że urzędy te praktycznie nie uczestniczą w realizacji działań Programu Integracji w tym obszarze priorytetowym.⁴⁶ Chociaż są oni reprezentowani w projektach Programu PO WER 2014-2020 jako partnerzy Interdyscyplinarnej Grupy Konsultacyjnej⁴⁷ oraz w charakterze ekspertów (wraz z samorządem lokalnym, przedstawicielami Romów i organizacjami pozarządowymi), co jest wymogiem w ramach programu PO WER 2014-

2. Kompleksowe działania w celu poprawy motywacji i zdolności do podejmowania pracy i funkcjonowanie osób odbywających karę pozbawienia wolności, a także rozwój współpracy i współpracy oraz partnerstwo w zakresie promocji zatrudniania tych osób.

Zob.: https://www.power.gov.pl/media/66187/SZOOP_POWER_wersja_13.pdf

³⁸ Zasady udziału w konkursie:

https://efs.mrpips.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0023/9941/regulamin_spolecznosc_romska_4.10.2017.pdf

³⁹ Wywiad z asystentką romską na Dolnym Śląsku.

⁴⁰ Szczegółowy opis Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój (PO WER):

https://www.power.gov.pl/media/66187/SZOOP_POWER_wersja_13.pdf

⁴¹ Źródło: wywiady z romskimi liderami i aktywistami, więcej na ten temat:

<http://www.krolewskafundacja.org.pl/wp-content/uploads/2018/09/ZMIANY-1-722x1024.jpg>

⁴² Informacja przekazana Fundacji Jaw Dikh przez Departament Wdrażania Europejskiego Funduszu Społecznego w MPiPS, 10 grudnia 2018.

⁴³ Departament Wdrażania Europejskiego Funduszu Społecznego w MPiPS zamierza wydać raport "Ewaluacja wsparcia społeczności romskiej przez program PO WER i inne programy na rzecz Romów". Wyniki tego badania wraz z rekomendacjami będą podstawą modyfikacji kierunków wsparcia dla społeczności romskiej.

⁴⁴ Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucji rynku pracy przyjęta 20 kwietnia 2004 r.

⁴⁵ Poprawka do ustawy o pomocy społecznej przyjęta 8 lutego 2018 r.

⁴⁶ Podobnie jak nie brali udziału w poprzednim programie.

⁴⁷ Wymóg rady doradczej, zob.:

https://efs.mrpips.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0023/9941/regulamin_spolecznosc_romska_4.10.2017.pdf

2020, respondenci uważali, że ich zaangażowanie wydaje się mieć charakter bardziej formalny niż merytoryczny.

Zazwyczaj większość projektów finansowanych w ramach PO WER 2.7 ma na celu aktywizację Romów na rynku pracy. Na przykład projekt "Droga do zatrudnienia" realizowany przez Fundację Integracji Społecznej Prom z Wrocławia zakłada aktywizację społeczną i zawodową grupy 45 Romów (30 kobiet i 15 mężczyzn) w województwie dolnośląskim (miasta Strzelin, Wrocław i Kłodzko) i zwiększenie ich szansy na znalezienie pracy do końca projektu (luty 2019 r.)⁴⁸ W ramach projektu, każdy beneficjent otrzymuje kilka form wsparcia: spotkania z doradcą zawodowym, psychologiem, asystentem ds. pracy i prawnikiem; szkolenie w zakresie miękkich umiejętności (coaching motywacyjny i trening w zakresie umiejętności społecznych); szkolenie zawodowe (średnio 50 godzin na osobę) oraz czteromiesięczny staż zawodowy. W ramach projektu oczekuje się, że dzięki nabytym kwalifikacjom, zdobytej wiedzy, umiejętnościom, uczestnicy będą świadomi swojego potencjału i będą w stanie ustalić ścieżki rozwoju zawodowego, podjąć staże, które mogą następnie przełożyć się na znalezienie pracy po zakończeniu projektu.

Niska skuteczność wielu projektów jest zazwyczaj tłumaczona przez urzędników i polityków oraz niektórych badaczy⁴⁹, poprzez odwołanie się do kultury i tradycji Romów (wpisując się tym samym w teorię "obwiniania ofiar") lub formalnego wykształcenia (brak umiejętności z powodu niskiego poziomu wykształcenia). Ogólnie rzecz biorąc, wskazuje to na znaczenie przeciwdziałania kwestii antycyganizmowi w projektach aktywizacyjnych.

Nierozpoznanie tego problemu lub nieradzenie sobie z nim odsłania słabą część zrealizowanych dotychczas działań - niewielu Romów uczestniczących w licznych szkoleniach, znajduje sposób na znalezienie stałej pracy. Bezrobotni Romowie wolą pracować w szarej strefie lub opuścić kraj. Wielu Romów wyemigrowało lub zadeklarowało gotowość do migracji, przede wszystkim do Wielkiej Brytanii. Paradoksalnie, to właśnie tam słabo wykształceni i słabo wykwalifikowani polscy Romowie są w stanie znaleźć pracę.⁵⁰

Część tego doświadczenia stanowi ważną lekcję: zmiana otoczenia w kierunku bardziej tolerancyjnego i wieloetnicznego społeczeństwa otwiera również nowe możliwości znalezienia pracy. Jak powiedział jeden z naszych romskich asystentów: "Wielu Romów wyjeżdża za granicę, ponieważ nie spotkają się tam z rasizmem i odrzuceniem, łatwiej będzie im znaleźć pracę i nie będą oceniani na podstawie pochodzenia. Wydaje mi się, że w Polsce jest gorzej i trudniej".⁵¹

Wśród większości polskiego społeczeństwa dominuje przekonanie, że Romowie nie pracują i pozostają klientami pomocy społecznej.⁵² Obejmuje to i opiera się na różnych elementach uprzedzeń i stereotypów, ale pomija ważny aspekt - fakt, że niektóre z typowych zajęć wśród Romów, nie zawsze oznaczają formalne zatrudnienie. Część społeczności Romów o tradycjach wędrownych - która została poddana państwowej przymusowej polityce sedentaryzacji i "produktywizacji"⁵³ w czasach komunizmu - aktywnie działała na rzecz

⁴⁸ Strona projektu: <http://www.fundacijaprom.pl/projekt-droga-zatrudnienia/>

⁴⁹ Lokalne samorządy I urzędy pracy.

⁵⁰ Kamila Fiałkowska, Michał P. Garapich, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Między zmianą a tradycją - migracyjne ścieżki polskich Romów, dostęp: <http://www.migracje.uw.edu.pl/projects/continuity-or-change-anthropological-analysis-of-polish-roma-migration-paths-to-great-britain/>

⁵¹ Wywiad z romską asystentką i aktywistką na Dolnym Śląsku.

⁵² Stereotypy dotyczące Romów w Polsce. Wyniki sondażu internetowego Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego: http://cbu.psychologia.pl/uploads/f_bulska/Raport_Romowie_Ariadna_PDF.pdf

⁵³ W 1952 roku Prezydium KC PZPR przyjął ustawę (452/52) "W sprawie pomocy ludności cygańskiej przy przechodzeniu na osiadły tryb życia" rozpoczynając proces przymusowej sedentaryzacji polskich Romów w ramach szerszego procesu "produktywizacji Romów", Anna Mirga-Kruszelnicka i Elżbieta Mirga-Wójtowicz, "The Roma Movement in Poland", dostęp: <https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/roma-movement-poland/>

swoich sposobów "pracy" w tzw. Spółdzielniach kotlarskich (praca z metalem), zaangażowania w działalność handlową lub różne formy rozrywki szczególnie profesji muzycznych. Grupy te sprzeciwiały się wymogowi "formalnego" zatrudnienia, a niektóre z nich robią to do dziś. Wciąż preferują one handel, chociaż zyski są mniejsze, ponieważ na rynku nie brakuje towarów i wszystko można kupić online.

Członkowie grupy Bergitka Roma byli bardziej zależni od formalnego zatrudnienia. W dużym stopniu dotknęło ich wysokie bezrobocie w okresie po transformacji. Są oni także liczni wśród beneficjentów projektów aktywizacyjnych realizowanych w ramach obecnego Programu integracji. Niska skuteczność tych projektów (tylko nielicznym Romom udaje się uzyskać stałe miejsca pracy) sprawia, władze lokalne, urzędy są w stanie zaproponować bezrobotnym Romom prace tylko w tak zwanych robotach publicznych.⁵⁴ Jednak zdaniem wielu Romów ta forma wsparcia jest uważana za nieskuteczną. Praca jest niskopłatna i ograniczona w czasie (w niektórych przypadkach jest to tylko 20 godzin miesięcznie w sumie za 200 EUR).⁵⁵

Inną możliwością poszukiwania zarobku przez bezrobotnych Romów jest zbieranie złomu. Jest to praktyka częsta zwłaszcza wśród członków Bergitka Roma w kilku gminach południowej Polski (woj. małopolskie). Jednak odzyskiwanie surowców wymaga wypalania ich z części niemetalowych, które są bardzo szkodliwe dla środowiska (zanieczyszczenie powietrza).⁵⁶ W rezultacie jest to źródło dochodów, ale także źródło napięć i konfliktów z sąsiadami Romów. Niektóre z tych konfliktów pozostają do tej pory nierozwiązane.

Walka z dyskryminacją w zatrudnieniu i antycyganizm w miejscu pracy

Program integracji społeczności romskiej na lata 2014-2020 jedynie pośrednio odnosi się do kwestii dotyczących antycyganizmu, na przykład w formie walki z uprzedzeniami i stereotypami w ramach dzielenia się wiedzą o Romach. Podyplomowe Studia Romologiczne na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie⁵⁷, finansowane w ramach Programu integracji, obejmują również komponent edukacji antydyskryminacyjnej w miejscu pracy dla przyszłych asystentów romskich i nauczycieli wspomagających.

Urzędy pracy, których zadaniem jest między innymi monitorowanie dyskryminacji na rynku pracy, nie monitorują sytuacji Romów ze względu na ich interpretację ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO), twierdząc, że nie jest to prawnie dozwolone.⁵⁸ W rezultacie nie podejmują oni działań w celu wyeliminowania dyskryminacji Romów na rynku pracy.

Polskie prawo definiuje dyskryminację i mobbing, a pracodawcy mają obowiązek przeciwdziałać dyskryminacji w miejscu pracy, jednak tylko niewielka liczba przypadków jest zgłaszana do sądów w celu podjęcia adekwatnych działań. Jak pokazują statystyki (nie wskazują one ile, jeśli w ogóle, przypadków dotyczyło Romów), tendencja w zakresie zgłaszanych spraw spada: w 2014 r. było 1 001 spraw dotyczących dyskryminacji lub

⁵⁴ Ustawa z 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dziennik Ustaw 2018, pozycja 1265, ze zmianami) - artykuł 2 ustęp 1 punkt 26, art. 51, art 56, art. 59, art. 59a - 59c; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 24 czerwca 2014 w sprawie podjęcia działań i prac publicznych (Dziennik Ustaw 2014, pozycja 864).

⁵⁵ Wywiady z romskimi liderami i aktywistami.

⁵⁶ Informacje w mediach: http://podhale24.pl/aktualnosci/arttykul/44111/Romowie_z_Ochotnicy_Gornej_zatruwaja_swoich_sasiadow_nie_bezpiecznymi_spalinami.html; <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1043492,Romowie-zatruwaja-powietrze-Spor-polskocyganski-w-Maszkowicach>

⁵⁷ Od 2004 na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie funkcjonują roczne studia podyplomowe "Sytuacja Romów w Polsce - historia, prawo, kultura, pochodzenie, stereotypy". Co bardzo ważne, kursy te prowadzą wykształceni Romowie, a uczestniczą w nich różne osoby: nauczyciele na co dzień pracujący z romskimi dziećmi i młodzieżą, urzędnicy państwowi, doktoranci, pracownicy socjalni, dziennikarze etc.

⁵⁸ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych).

naruszenia zasad równego traktowania zostały wniesione do polskich sądów w Polsce, z czego 400 spraw zostało oddalonych, uchylonych lub umorzonych, a jedynie 52 sprawy rozstrzygnięto zgodnie z roszczeniami pracowników. Jednak w 2016 roku, do sądów wniesiono tylko 788 spraw, z czego 292 sprawy zostały oddalone, uchylone lub umorzone a tylko 43 rozwiązano zgodnie z roszczeniem z roszczeniem pracownika.⁵⁹

Urzędy pracy i agencje zatrudnienia nie podejmują z własnej inicjatywy dodatkowych działań (takich jak np.: inicjowanie współpracy z organizacjami romskimi, oferowanie miejsc pracy bezrobotnym Romom itp.).⁶⁰

Antycyganizm stanowi główną barierę, którą należy się zająć, zarówno w ramach podejmowanych zadań, jak i w kwestiach prawnych, we wszystkich obszarach priorytetowych. W pierwszym Programie na rzecz społeczności romskiej w Polsce w latach 2004-2013, niektóre instytucje (Pełnomocnik ds. równego traktowania w Kancelarii Premiera odpowiedzialny za sprawy związane z polityką równościową, Pełnomocnicy ds. Ochrony Praw Człowieka w Komendach Wojewódzkich Policji) zajmowały się kwestiami dyskryminacji i uprzedzeń, z jakimi borykają się Romowie. W ciągu ostatnich kilku lat większość z tych programów straciła na znaczeniu dla społeczności romskiej. Z powodzeniem kontynuowana jest jednak współpraca pomiędzy Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji (nadzorującym w sprawie służb policyjnych) oraz ODIHR w dziedzinie szkolenia funkcjonariuszy policji w zakresie pracy ze społecznością romską.⁶¹

Oprócz tych czynników, istnieją inne, które działają jako czynnik zniechęcający do poszukiwania formalnego zatrudnienia. Kluczowe z nich to świadczenia społeczne, w szczególności Program Rodzina 500+: w przypadku dużej rodziny (a rodziny romskie to zazwyczaj rodziny wielodzietne) połączone zasiłki mogą przekroczyć kwotę potencjalnych zarobków.⁶² Można to uznać za racjonalny wybór, zwłaszcza biorąc pod uwagę niekorzystną sytuację na rynku pracy spowodowaną antycyganizmem. W wielu przypadkach projekty aktywizacyjne kolidują ze świadczeniami socjalnymi i programem Rodzina 500+.

⁵⁹ Dane z Ministerstwa Sprawiedliwości za pierwsze półrocze 2017 r. pokazują, że średni czas trwania postępowań w przypadkach dyskryminacji wynosi około 19 miesięcy, a w przypadkach nierównego traktowania 13 miesięcy, dla kobiet, lub 16 miesięcy dla mężczyzn (dla porównania, wszystkie sprawy z zakresu prawa pracy trwają średnio z 9,4 miesiąca), zob: <https://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/1091941,sad-odszkodowanie-z-tytulu-dyskryminacji-dla-pracownika.html>

⁶⁰ Argumenty przedstawione przez urzędy pracy.

⁶¹ Informacje w mediach: <https://malopolska.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/szkolenie-we-wspolpracy-z-biurem-instytucji-demokratycznych-i-praw-czlowieka>; <http://malopolska.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/szkolenie-we-wspolpracy-z-biurem-instytucji-demokratycznych-i-praw-czlowieka-0>; <http://gazeta.policja.pl/997/informacje/163914,O-Romach-i-Sinti-w-Zakopanem.html>; <http://jelonka.co.pl/blog/2018/12/10/szkolenie-w-zakresie-utrzymania-porzadku-i-bezpieczenstwa-w-spolnocznosciach-romow-i-sinti/>; <https://wmeritum.pl/policja-romowie-polin/257532>.

⁶² Ponieważ rodziny wielodzietne są bardziej rozpowszechnione wśród rodzin romskich, otrzymują one wsparcie w ramach programu Rodzina 500+ wynoszące 500 PLN miesięcznie na każde dziecko.

MIESZKALNICTWO I PODSTAWOWE USŁUGI SPOŁECZNE

Romowie w Polsce nie są wspólnotą jednorodną pod względem ekonomicznym i życiowym. Są one również mniejszością wysoce zurbanizowaną. Grupa Bergitka Roma, wspólnota tradycyjnie osiadła, zazwyczaj żyła w ekstremalnych warunkach, zamieszkując najczęściej gminy wiejskie z ograniczonym dostępem do podstawowych udogodnień. „Wędrowne” lub migrujące grupy Romów (Polska Roma, Lowara i Kelderara lub Chaładytka Roma),⁶³ stanowiły główny cel realizowanej od lat 60-tych w ramach systemu komunistycznego polityki osiedlania i produktywizacji.⁶⁴ Większość z nich została zakwaterowana do starych budynków lub baraków, w których pozostawali przez długi okres czasu. W całym tym okresie "produktywizacji", a zwłaszcza w okresie po upadku komunizmu, warunki życia byłych "wędrownych" Romów poprawiały się szybciej niż wśród Romów z grupy Bergitka (przykładem jest tutaj społeczność romska w mieście Mława w centralnej Polsce, skądinąd znana z konfliktu etnicznego w 1991 r.).⁶⁵ Dlatego też jest raczej oczywiste, że Bergitka Roma z południowej i wiejskiej części Polski (Małopolski, Dolnego Śląska i Śląska) byli głównymi beneficjentami pierwszego i bieżącego Programu romskiego w tym obszarze priorytetowym. Pozostali Romowie w Polsce wysuwają różne roszczenia w kwestii tego, co jest potrzebne lub wymagane, na przykład inwestycje w kulturę i tożsamość Romów.

Poprawienie dostępu do bezpiecznych i tanich mieszkań

Podobnie jak wszyscy inni obywatele, Romowie w Polsce są uprawnieni do otrzymywania zasiłków mieszkaniowych oraz wsparcia społecznego, jeśli znajdują się w trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej (bezrobocie, trudności w znalezieniu pracy, trudne warunki mieszkaniowe, liczne rodziny, problemy zdrowotne, niepełnosprawność, samotne rodzicielstwo, ciąża). Program integracji ma na celu zniwelowanie różnic w tym obszarze między Romami a resztą społeczeństwa. Wielu wójtów i burmistrzów miast i wsi w których zamieszkują Romowie zwróciło się do Programu integracji i skutecznie wykorzystało ofertę funduszy na ten cel. Interwencje obejmowały: zakup i budowę lokali mieszkalnych, naprawy i konstrukcje oświetlenia, budowa kanalizacji i gospodarki odpadami, budowa oczyszczalni ścieków i placów zabaw etc.

Jak wskazano w raporcie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji,⁶⁶ projekty mieszkaniowe pochłaniają rocznie ok. 24% wszystkich środków Programu romskiego.⁶⁷ Według Ministerstwa, w 2015 roku przyznano lub wyremontowano mieszkania dla 514 Romów. W sumie 25 samorządów i 3 organizacje pozarządowe, w tym dwie organizacje romskie⁶⁸ były zaangażowane w realizację tych zadań, których adresatami byli głównie społeczności romskie w Małopolsce, na Śląsku i na Dolnym Śląsku. Przykładowo, w 2017

⁶³ Więcej na temat Romów w Polsce, zob.: Mirga Andrzej & Mróz Lech, 1994, Cyganie: odmiennosc i nietolerancja, Wydawnictwo Naukowe PWN.

⁶⁴ W 1952 roku Prezydium KC PZPR przyjął ustawę (452/52) "W sprawie pomocy ludności cygańskiej przy przechodzeniu na osiadły tryb życia" rozpoczynając proces przymusowej sedentaryzacji polskich Romów w ramach szerszego procesu "produktywizacji Romów", Anna Mirga-Kruszelnicka i Elżbieta Mirga-Wójtowicz, "The Roma Movement in Poland", dostęp: <https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/roma-movement-poland/>

⁶⁵ A. Giza-Poleszczuk, J. Poleszczuk, Cyganie i Polacy w Mławie – konflikt etniczny czy społeczny? [w:] A. Jasińska-Kania, (red.): Trudne sąsiedztwa, z socjologii konfliktów narodowościowych, Warszawa 2001.

⁶⁶ Raport z wdrażania programu na rzecz Romów w 2015 r.: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolnosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

⁶⁷ W sprawozdaniu z realizacji programu w 2015 r. wskaźnikiem jest liczba Romów.

którzy otrzymali nowe mieszkanie lub którym zostało ono wyremontowane, wskaźnik ten wyniosła 514 osób, zob: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolnosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>, s. 30

⁶⁸ j.w.

r. zaplanowano realizację 36 projektów na kwotę około 730 000 EUR (2 861 379 PLN), a w 2018 r. zaplanowano 41 projektów na kwotę około 830 000 EUR (3 291 070 PLN).⁶⁹ Działania te poprawiły warunki życia wielu romskich rodzin (np. w Ochotnicy Górnej, gdzie podjęto kwestie mieszkaniowe; z obu programów (Program romski 2004-2013, Program na rzecz Romów 2014-2020)⁷⁰ skorzystało około 16 rodzin (około 70 osób).

Wszystkie te interwencje są doceniane, i w rzeczy samej oczekiwane przez romskich beneficjentów. Jednakże tego rodzaju wsparcie jest kontynuacją podejścia i praktyki ustanowionej w trakcie realizacji pierwszego Programu romskiego 2004-2013 w tym obszarze. Oceniając go, Najwyższa Izba Kontroli uznała, że jest to "raczej element społecznego i materialnego wsparcia dla społeczności romskiej", a nie narzędzie integracji społecznej. Niepokojący jest również brak lokalnych strategii⁷¹ integracji Romów, które kompleksowo rozwiązywałyby ich problemy.⁷² W niektórych przypadkach władze lokalne dążyły do tego, by kupić nieruchomości położoną poza terytorium objętej Programem gminy, aby de facto usunąć romskie rodziny poza swój obszar. Sytuacja taka miała miejsce w Gminie Limanowa, gdzie sprawa ta jest cały czas w toku.⁷³

Występują pewne kwestie prawne związane z usprawnieniami, jakie należy wprowadzić w mieszkaniach zajmowanym przez Romów, które są własnością gmin (mieszkalnictwo socjalne). W związku z tym Romowie twierdzą, że to władze lokalne powinny inwestować własne środki na te cele zamiast ubiegać się o środki z Programu integracji, podczas gdy urzędnicy twierdzą, że rodziny romskie nie dbają właściwie o nowo wyremontowane mieszkania.

Wniosek płynący z raportu Najwyższej Izby Kontroli,⁷⁴ w szczególności w części dotyczącej województwa małopolskiego, pozostaje aktualny, ponieważ żadna z kontrolowanych gmin nie uruchomiła kompleksowych lokalnych strategii integracyjnych i nie wypracowała podejścia do nich w perspektywie systemowej i długoterminowej. Niektóre władze lokalne faktycznie wykorzystywały możliwość pozyskania mieszkań w ramach Programu romskiego, jednak priorytetowo traktowały one reagowanie ad hoc, a takie podejście nie przynosi wymiernych rezultatów ani nie mobilizuje Romów, aby stali się aktywnymi partnerami we wszystkich dziedzinach działań realizowanych w ramach Programu.⁷⁵

Przypadek rumuńskich Romów we Wrocławiu (opisany w I raporcie RCM Poland 2017)⁷⁶, ostatecznie potraktowano inaczej: "Pilotażowy program na rzecz rumuńskich Romów

⁶⁹ Wyliczenia Fundacji Jak Dikh na podstawie danych MSWiW. Brak oficjalnego raportu MSWiA za lata 2016-2018.

⁷⁰ Więcej w raporcie NIK za rok 2017: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13984,vp,16428.pdf>

⁷¹ W Programie romskim istnieje możliwość napisania projektu skupionego na jednym problemie, na przykład napisania aplikacji do prowadzenia żłobka czy przedszkola. Ale od samorządu oczekuje się napisania lokalnej strategii dla społeczności romskiej, która dotyczyłaby na przykład edukacji, opieki zdrowotnej i mieszkalnictwa oraz kompleksowo planowała działania i budżet na maksymalnie 3 lata.

⁷² Więcej w raporcie NIK za rok 2017: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13984,vp,16428.pdf>

⁷³ W 2015 roku miasto Limanowa zakupiło dwa domy w dwóch innych gminach na potrzeby dwóch rodzin romskich. Władze stwierdziły, że dotacje w ramach programu "na rzecz Romów na lata 2014-2020", nie była możliwa poprawa warunków mieszkaniowych, w tym budowa lub zakup budynków mieszkalnych. Jedna rodzina odmówiła przeprowadzki w nowe miejsce, po tym jak burmistrz nowej gminy wydał zakaz osiedlania się w nowej nieruchomości. Na wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich i Wojewody Małopolskiego, Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie w sposób uzasadniony uchylił tę decyzję. Według Rzecznika Praw Obywatelskich, środki z programu romskiego powinny służyć Romom. Sprawa nadal nie została rozstrzygnięta, a opinie na ten temat są podzielone.

⁷⁴ Raport NIK - j.w.

⁷⁵ j.w.

⁷⁶ Pierwszy Raport Roma Civil Monitor Report: <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-1-poland-2017-eprint-fin-4.pdf>, s. 16.

mieszkających we Wrocławiu"⁷⁷ został zapoczątkowany jako wspólne działanie władz miasta i Romów oraz innych organizacji społecznych. Umożliwiło to przeniesienie się rumuńskich Romów do mieszkań wynajmowanych przez *Fundację na rzecz Pokoju* we Wrocławiu. Władze miejskie i sami Romowie dzielą się kosztami ich utrzymania. Rumuńscy Romowie faktycznie otrzymali kompleksowe wsparcie na poziomie opieki zdrowotnej, zapisania dzieci do szkół lub dostarczanie różnego rodzaju dokumentacji związanej z pracą i pobytem w Polsce.⁷⁸

Walka z dyskryminacją, segregacją przestrzenną i innymi formami antycyganizmu w mieszkalnictwie

W południowej Polsce, gdzie Romowie nadal mieszkają na obszarach wiejskich, poprawa sytuacji w zakresie warunków mieszkaniowych odbywa się w osiedlach romskich. Ani poprzedni, ani aktualny Program nie zmienia tej sytuacji. Wiele osób podejmuje migracje do miast lub za granicę. W przypadku innych zurbanizowanych grup Romów sytuacja wygląda inaczej, ponieważ niektóre rodziny są rozproszone pomiędzy nieromskimi sąsiadami lub zgromadzeni wzdłuż konkretnych ulic. Są oni widoczni i napiętnowani ze względu na swoją tożsamość (nietolerancja) i w efekcie również decydują się na migracje zagranicę. Biorąc pod uwagę beneficjentów romskich, pierwszy Romski Program na lata 2004-2013 był bardziej elastyczny w odniesieniu do tego, jakie środki finansowe dla tego obszaru priorytetowego mogłyby zostać wykorzystane (częściej podmioty wdrażające projekty mieszkaniowe były romskimi organizacjami pozarządowymi, nie wymagano wkładu własnego). Obecny Program romski jest w tym zakresie bardziej rygorystyczny i wyklucza podmioty romskie, które chciałyby wdrożyć projekty mieszkaniowe w zakresie budownictwa. W rzeczywistości 10-procentowy wkład własny, wymagany dla inwestycji budowlanych, skutecznie wyłącza organizacje romskie z tego procesu. Także większościowe organizacje (organizacje głównego nurtu) pozarządowe nie mają odpowiednich kompetencji, struktury i własnych zasobów aby właściwie wykonywać takie zadania.⁷⁹ Jednak według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Romowie są winni "biernej postawy" w tym zakresie.⁸⁰ Rząd określa warunki w sposób, który de facto wyklucza romskie organizacje pozarządowe.

Romowie są zależni od tego, co gminy i samorządy lokalne są w stanie zaoferować lub czy są skłonne ubiegać się o finansowanie z priorytetu mieszkaniowego w ramach Programu romskiego. Podczas gdy niektóre władze lokalne wyrażają gotowość aplikacji o środki i realizowania projektów w tym obszarze, inne odmawiają lub szukają sposobów wypchnięcia rodzin romskich ze swoich terenów (jak w przypadku gmin Łącko i Limanowa).⁸¹ Ponadto nie-romscy sąsiedzi często protestują przeciwko osiedlaniu się rodzin romskich w swoim sąsiedztwie.⁸² W rezultacie, część środków dostępnych na budownictwo mieszkaniowe w ramach obecnego Programu na rzecz Romów nie została

⁷⁷ Więcej informacji: <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,23199391,jak-wroclaw-pomaga-romom-rozmowa.html>

⁷⁸ j.w.

⁷⁹ Wywiady z romskimi liderami i aktywistami.

⁸⁰ Odpowiedź MSWiA na Dezyderat nr. 6 Sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych dot. aktywizacji zawodowej Romów przyjęty na posiedzeniu 21 marca 2018, dostęp: [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/MNE_20180426_d6/\\$file/MNE_20180426_d6.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/MNE_20180426_d6/$file/MNE_20180426_d6.pdf)

⁸¹ Doniesienia medialne na temat warunków mieszkaniowych Romów w Limanowej i Maszkowicach: <https://sadeczanin.info/gospodarka/zadyma-o-nowy-dom-dla-romow-i-straszenie-prokuratorem>; <https://sadeczanin.info/wiadomosci/zamiast-osady-w-maszkowicach-cyganie-i-mieszkancy-lacka-razem-w-nowym-bloku>

⁸² Doniesienia medialne o protestach przeciwko romskim lokatorom: <http://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,44425,20711562,mieszkancy-tymbarku-nie-chca-romskiej-rodziny-z-koszar.html>

wykorzystana (np. w województwie małopolskim w 2016 r. na ten priorytet wydano jedynie 56% pozyskanych środków).⁸³

Poprawa warunków mieszkaniowych dotyczy przede wszystkim istniejących lokali zajmowanych przez poszczególne rodziny, a także infrastruktury, która ma wpływ na dzielnice. Rzadko wiąże się to rewitalizacją całych dzielnic romskich (np. społeczność romska w Ochotnicy, gdzie wybudowano kilka bloków mieszkalnych i przeniesiono prawie cała społeczność). Częściej jednak władze lokalne i lokalna społeczność chciałyby, aby "problematiczne" rodziny romskie lub całą rromską społeczność przeniesiono do innej gminy (Maszkowice⁸⁴ i Limanowa⁸⁵).

⁸³ W 2016 roku wykorzystano jedynie 56% zasobów mieszkaniowych, zob: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1025691,sejmowa-komisja-samorzady-nie-wykorzystaly-dotacji-na-integracje-romow.html>; <https://limanowa.in/aktualnosci/gorzkie-slowa-o-programie-integracji-romach-i-osiedlu-w-koszarach-quot-oni-tam-zyja-jak-zwierzeta-quot/35952>

⁸⁴ <https://sadcjanin.info/gospodarka/juz-koniec-romskiego-osiedla-w-maszkowicach-osada-do-egzekucji-zdjecia>

⁸⁵ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-broni-romow-z-limanowej-przed-eksmisja>

WPŁYW POLITYK PUBLICZNYCH W OBSZARZE SŁUŻBY ZDROWIA NA ROMÓW

Zapewnienie równego dostępu do publicznej służby zdrowia

Jedynie 3% wszystkich środków dostępnych w ramach obecnego Programu integracji było (w latach 2015 - 2018) przeznaczone na ten priorytet.^{86 87} Było to zbyt mało, aby doprowadzić do pozytywnych w Programie na rzecz społeczności romskiej w Polsce 2004-2013 lub zapewnić namacalną poprawę wyników działań w ramach obecnego Programu romskiego. Ogólnie rzecz ujmując, obecny Program kontynuuje i powtarza działania rozpoczęte i wdrożone w dziedzinie zdrowia w poprzednim programie na rzecz Romów.

Dotychczas większość z tych środków została skierowana do Romów w Małopolsce i na Śląsku, gdzie mieszkają najuboższe społeczności i była wykorzystywana na cele profilaktyczne, w tym badania lekarskie lub kontrole i szczepienia. Na przykład w 2015 r. zrealizowano w obydwu regionach 25 projektów o łącznym budżecie ok. 85 tys. euro.⁸⁸ W kolejnych latach ilość funduszy w tym obszarze priorytetowym została nieznacznie zwiększona, ale liczba wspartych działań zmniejszyła się, przykładowo w 2017 r. zrealizowano 22 projekty o łącznym budżecie 86 000 EUR, a w 2018 r. - 20 projektów o łącznym budżecie 95 000 EUR.⁸⁹ Projekty były realizowane przez 10 samorządów i 11 organizacji pozarządowych, w tym 8 organizacji romskich.

Projekty te obejmowały pobyty rehabilitacyjne dla seniorów, badania okresowe, organizację tzw. "białych dni" (bezpłatny dostęp do lekarzy specjalistów, badania oraz szczepionki), badania dzieci i młodzieży w zakresie okulistyki, laryngologii, stomatologii, spotkań i badań profilaktycznych w dziedzinie ginekologii, ciąży i profilaktyki szczepień dla niemowląt i dzieci. W 2015 r. liczba osób objętych tymi badaniami profilaktycznymi i szczepieniami w ramach Programu integracji wynosiła 1 604.⁹⁰

W tym obszarze priorytetowym pozarządowe organizacje społeczeństwa obywatelskiego, w tym organizacje Romów, przeprowadziły także dodatkowe zadania, jak na przykład zaopatrzenie rodzin romskich, zwłaszcza osób starszych, w leki.⁹¹

W ramach obecnego Programu romskiego (tak jak w przypadku poprzedniego programu) Polska uczestniczyła w posiedzeniu programu Rady Europy ROMED. Program zapewniał szkolenie romskim mediatorom do spraw zdrowia, posiadającym przygotowanie w zakresie medycyny i polityki społecznej. Trafiał do pracowników służby zdrowia lub pomocy społecznej – czyli tak zwane "pielęgniarki środowiskowe", których zadaniem jest monitorowanie zdrowia romskich rodzin, udzielanie porad i pomocy, zapewnienie im higieny i podstawowych warunków pracy; sprzęt medyczny i skierowanie ich do oddziałów ambulatoryjnych w celu przeprowadzenia określonych badań i wizyt. Jednakże, wbrew

⁸⁶ Ten sam poziom finansowania projektów dotyczących zdrowia miał miejsce w ramach programu na rzecz Romów na lata 2004-2013, zob: <https://rownosc.info/media/uploads/raport-z-badania-ewaluacyjnego-programu-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-polsce.pdf>

⁸⁷ Sprawozdanie z wdrażania programu w roku 2015: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html> oraz opracowanie własne Fundacji Jaw Dikh za lata 2016-2018.

⁸⁸ j.w

⁸⁹ Szacunki Fundacji Jaw Dikh na podstawie danych opublikowanych przez MSWiA. Brak oficjalnych raportów Ministerstwa za okres 2016-2018.

⁹⁰ Sprawozdanie z wdrażania programu w roku 2015: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

⁹¹ Na przykład Stowarzyszenie Romów w Krakowie, Małopolskie Stowarzyszenie Romów Jamaro z Andrychowa

założeniom programu Rady Europy ROMED o wspieraniu partycypacji Romów, w Polsce jest tylko jedna „pielęgniarka środowiskowa” pochodzenia romskiego, reszta to pielęgniarki nieromskie.⁹²

Niewielki procent środków finansowych Programu romskiego przeznaczonych na ten obszar podnosi oczywiste pytania: dlaczego jest on tak niski, skoro jest to obszar priorytetowy. Częściową odpowiedź stanowią usługi medyczne świadczone jako część ogólnodostępnej służby zdrowia na rzecz ogółu społeczeństwa. W założeniu każdy ma dostęp i uprawnienia do opieki zdrowotnej i usług medycznych,⁹³ ale w praktyce dla wszystkich jest on kłopotliwy i kosztowny, a w przypadku znajdujących się w trudnej sytuacji Romów, jest on jeszcze trudniejszy. W związku z tym, gdy rodziny lub społeczności lokalne muszą zdecydować, co wybrać jako najpilniejsze i najbardziej potrzebne do rozwiązania, priorytety w dziedzinie edukacji, mieszkalnictwa i zatrudnienia przeważają nad opieką zdrowotną. Tę logikę wspiera również założenie, że poprawa sytuacji w zakresie edukacji lub warunków mieszkaniowych będzie miała pozytywny wpływ na poprawę sytuacji w zakresie edukacji, zdrowia i stylu życia (niski poziom wykształcenia decyduje również o niezdrowych nawykach i stylu życia).⁹⁴

Walka z dyskryminacją i antycyganizmem w służbie zdrowia

W ramach obecnego Programu integracji 2014-2020 zrealizowano ważne projekty, docenione przez romskich beneficjentów. Jednak projekty w dziedzinie ochrony zdrowia rzadko poruszają kwestię antycyganizmu w dostępie do usług medycznych i korzystaniu z nich. Program integracji nie zawiera bezpośrednich odniesień do wzmocnienia pozycji kobiet romskich lub zaradzenia ich specyficznym problemom. Zawiera on jedynie stwierdzenie, że szczególną uwagę poświęcić należy udziałowi romskich kobiet w planowanych działaniach. Mimo, że brakuje dokładnych danych na ten temat, z doświadczeń autorów raportu wynika, że to zazwyczaj kobiety inicjują i wdrażają projekty w dziedzinie zdrowia.

Zgodnie z informacjami dostarczonymi przez organizacje romskie, sytuacja osób starszych w społecznościach romskich staje się coraz trudniejsza. W ramach Programu romskiego sfinansowany został zakup leków i artykułów medycznych dla seniorów, na przykład w ramach działalności organizacji romskich z Krakowa (Stowarzyszenie Integracji Sawore) i z Andrychowie (Stowarzyszenie Jamaro). Jednak ograniczona liczba i zasięg tych projektów nie odpowiada potrzebom, które zdaniem romskich liderów są większe. Twierdzą oni, że dochody i emerytury seniorów są bardzo niskie, a problemy zdrowotne poważne. Ponadto zadania te w dalszym ciągu borykają się z brakiem środków finansowych, ponieważ władze publiczne twierdzą, że Romowie mają taki sam dostęp do systemu opieki zdrowotnej, jak wszyscy inni, a zatem dodatkowe wsparcie nie jest konieczne.⁹⁵ Prawdą jest, że zgodnie z prawem Romowie mają taki sam dostęp do systemu opieki zdrowotnej, jak każdy inny. Jednak, jak twierdzą oni sami, celem w obszarze zdrowia w Programie romskim jest zmiana sytuacji zdrowotnej Romów poprzez zwiększenie dostępności do usług medycznych i profilaktyki. W ramach tej opcji chcą oni z niej korzystać zgodnie z bieżącymi potrzebami, jakie dotyczą seniorów romskich.

⁹² W Nowym Sączu, Maszkowicach, Koszarach i Limanowej.

⁹³ Warunki i zakres świadczenia są określone w ustawie: obowiązkowe ubezpieczenie zdrowotne zakłada, że każdy, kto podlega obowiązkowi ubezpieczenia zdrowotnego (np. Pracownicy, osoby prowadzące działalność gospodarczą, osoby bezrobotne, emeryci i renciści), a także członek rodziny ubezpieczonego. Każdy ma prawo do świadczeń od momentu zgłoszenia ubezpieczenia zdrowotnego (niezależnie od tego, czy płaci składkę), patrz np. Art. 3 ust. 1 i art. 66 ust. 1 ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o usługach opieki zdrowotnej finansowanych przez usługi publiczne (Dz. U. z 2016 r. poz. 1793, z późn. zm).

⁹⁴ Znaczącym jest, że sami Romowie nie podnieśli kwestii zdrowia podczas wizyty Rzecznika Praw Obywatelskich w romskich wsiach i dzielnicach, więcej w raporcie NIK z 2015 <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13073,vp,15485.pdf>

⁹⁵ Wywiad z liderem romskim w Małopolsce.

Nie ma również istotnych inicjatyw w zakresie zapobiegania i zwalczania zażywania i rozpowszechniania narkotyków, mimo że problemy z narkotykami w zmarginalizowanych społecznościach romskich są, nieoficjalnie i często sygnalizowane przez romskich aktywistów. Nie podejmuje się żadnych działań w celu zbadania tego problemu i przeciwdziałania. Edukacja seksualna jest nauczana w szkołach w Polsce w ramach tzw. edukacji do życia w rodzinie. Jednak organizacje pozarządowe w Polsce krytykują to, że edukacja ta nie ma nic wspólnego z rzetelną edukacją seksualną.⁹⁶ Dzieje się tak dlatego, że brakuje tam wrażliwości na wiedzę o pewnych obszarach zdrowia, w tym zdrowia reprodukcyjnego. Organizacje romskie nie są częścią podmiotów społeczeństwa obywatelskiego w planowaniu i wdrażaniu działań w tym obszarze.⁹⁷

⁹⁶ Artykuł o Grupie Edukaterek Seksualnych Ponton:
<https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/edukacja-seksualna-w-szkole-ponton-alarmuje-o-niewiedzy/0ewhdgc>

⁹⁷ Ze względu na fakt, że seks i zagadnienia związane z seksualnością stanowią temat tabu dla konserwatywnych społeczności romskich.

EDUKACJA

Poprawa dostępu do przedszkoli i żłobków

Podobnie jak powyżej, edukacja jest priorytetem w Programie integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020. Na ten obszar polityki publicznej przeznaczonych jest około 65% wszystkich środków finansowych w Programie.⁹⁸ Na przykład w 2015 r. realizacja zadań edukacyjnych obejmowała 258 zadań o całkowitym budżecie wynoszącym blisko 1 750 000 EUR.⁹⁹ Większość zadań realizowana była w województwach: małopolskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim i śląskim. Realizowało je 60 samorządów i 62 organizacje pozarządowe, w tym 42 organizacje romskie. W wyniku tych inicjatyw, według MSWiA, liczba uczniów romskich wyposażonych w zestawy szkolne wyniosła 2 455 w 2015 r.¹⁰⁰ Ponadto 2.360 uczniów skorzystało z dodatkowych zadań mających na celu podtrzymanie tożsamości etnicznej i wspieranie edukacji tych uczniów (finansowanego również ze środków pochodzących z dotacji na edukację).

Program romski 2014-2020 w ramach tego priorytetu edukacyjnego zwraca uwagę na edukację wczesnoszkolną i przedszkolną oraz umożliwia wspieranie jej poprzez dofinansowania ponoszenia kosztów edukacji przedszkolnej przez rodziców.¹⁰¹

Od 1 września 2017 r. kształcenie przedszkolne jest obowiązkowe i nieodpłatne dla dzieci w wieku 6 lat,¹⁰² co powinno poprawić możliwości edukacyjne romskich uczniów. Z informacji przekazanej przez Małopolskiego Kuratora Oświaty w Krakowie wynika, że w Małopolsce liczba dzieci romskich w wieku 6 lat korzystających z edukacji przedszkolnej stale rośnie: w 2014 r. było ich 81, w 2016 r. 91, a w 2018 r. już 95.¹⁰³ Na terenach, gdzie nie ma przedszkoli lub dostępu do nich lub jest to na swój sposób trudne (np. Romowie mieszkają w odległych miejscowościach), edukację przedszkolną zapewniają różnego rodzaju centra społeczne, świetlice. Tego typu placówki prowadzone są głównie przez stowarzyszenia romskie, gminy i miasta lub inne podmioty, takie jak kościoły.¹⁰⁴ Ponadto 174 dzieci skorzystało z dotacji. ¹⁰⁵ na przedszkola w ramach programu na rzecz Romów.¹⁰⁶ W kolejnych latach 2016-2018,¹⁰⁷ suma środków przeznaczonych na realizację zadań oraz liczba zadań zrealizowanych były podobne do tych z 2015 roku.

Dzięki realizacji Programu integracji (finansowaniu przedszkoli, świetlic, stypendiów na każdym poziomie edukacji, etc.) oraz pracy szkolnych asystentów romskich frekwencja

⁹⁸ Prawie taki sam poziom finansowania projektów edukacyjnych (64%) miał miejsce w przypadku programie na rzecz Romów na lata 2004-2013.

⁹⁹ Sprawozdanie z wdrażania programu w roku 2015:
<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spolnocznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

¹⁰⁰ j.w.

¹⁰¹ Koszt utrzymania dziecka w państwowym przedszkolu wynosi od 320 zł, w tym koszty posiłków. Niestety, miejsc w tych przedszkolach jest mniej niż chętnych, a prywatne placówki są bardzo drogie.

¹⁰² Ustawa o systemie oświaty, dostęp:
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910950425/U/D19910425Lj.pdf>

¹⁰³ List z Małopolskiego Kuratorium Oświaty w Krakowie, SEPZ-I.1331.105.2018 DZ z dnia: 22.11.2018 r.

¹⁰⁴ W tych miejscach dzieci romskie i nieromskie we wszystkich przedziałach wiekowych otrzymują wszechstronną pomoc w nauce.

¹⁰⁵ Dotacje mają na celu zapewnienie uczestnictwa dzieci w edukacji przedszkolnej poprzez pokrycie podstawowych kosztów.

¹⁰⁶ j.w.

¹⁰⁷ Szacunki Fundacji Jaw Dikh na podstawie danych opublikowanych przez MSWiA. Brak oficjalnych raportów Ministerstwa za okres 2016-2018.

uczniów zwiększyła się z poziomu 84% w 2013 r. do 93 % w 2015 r.¹⁰⁸ Znajduje to również odzwierciedlenie w wynikach w nauce dzieci i młodzieży, informacje od asystentów i liderów romskich wykazują, że systematyczne korzystanie z pomocy świetlic poprawia oceny oraz zdawanie egzaminów. Na przykład, w świetlicy edukacyjnej i integracyjnej Cavengry w Koszarach,¹⁰⁹ wyspecjalizowana kadra pedagogiczna z asystentką romską pomaga grupie 24 dzieci w nauce języka polskiego, angielskiego, matematyki, informatyki i innych przedmiotów. W placówce też działa pracownia komputerowa. Jest też muzyka i taniec. Ponadto w zajęciach z języka polskiego uczestniczy kilka osób dorosłych. Świetlice to także przestrzenie reintegracji dzieci romskich, które wróciły z emigracji, na przykład z Wielkiej Brytanii. Po dłuższym pobycie w Anglii, dzieci mają problemy z językiem polskim, dobrze mówiąc po angielsku i romsku, nadrabiają różnice programowe i językowe z języka polskiego w tych świetlicach.¹¹⁰

Obie zmiany zarówno w prawie (od 2013 r. asystenci szkoły romskiej są upoważnieni do uczestniczyć w diagnozie Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej lub mechanizmie umożliwiającym dziecku ponowną diagnozę)¹¹¹, jak i w praktyce (świetlice,¹¹² asystenci romscy, nauczyciele wspomagający) pomogły zmniejszyć liczbę dzieci romskich w placówkach kształcenia specjalnego. W 2013 r. około 17% dzieci romskich uczyło się w szkołach specjalnych, podczas gdy w 2015 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji poinformowało, że 280 romskich uczniów uczęszczało do szkół specjalnych, co stanowi 6,9 % wszystkich romskich uczniów uczęszczających do szkoły.¹¹³ Tę pozytywną zmianę zawdzięczamy pracy asystentów romskich i nauczycieli wspomagających. Wiele organizacji romskich było zaangażowanych w prowadzenie szkoleń dla asystentów romskich i nauczycieli wspomagających, na przykład: Stowarzyszenie Asystentów Romskich w Polsce we Wrocławiu; Stowarzyszenie Romów w Polsce w Oświęcimiu;¹¹⁴ Centralna Rada Romów w Warszawie we współpracy z Uniwersytetem SWPS;¹¹⁵ Stowarzyszenie Willa Decjusza w Krakowie;¹¹⁶ a ostatnio Stowarzyszenie Jamaro w Andrychowie.¹¹⁷

¹⁰⁸ Sprawozdanie z wdrażania programu w roku 2015:
<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spol/spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

¹⁰⁹ Więcej o świetlicy Cavengry w Koszarach: <http://www.ziemialimanowska.pl/pl/860/14392/swietlica-cavengry-w-koszarach.html>

¹¹⁰ Wywiad z romskimi liderami, aktywistami i asystentami romskimi.

¹¹¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji z 30 kwietnia 2013 r o zapewnieniu i zorganizowaniu wsparcia psychologicznego i pedagogicznego I w publicznych zakładach szkolnych i przedszkolnych, Dz. U. 7.05.2013, poz. 532.

¹¹² W 2015 r. ze świetlic korzystało 67% romskich dzieci, zob:
<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spol/spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

¹¹³ Sprawozdanie z wdrażania programu w roku 2015:
<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spol/spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-.html>

¹¹⁴ Informacja o szkoleniach romskich asystentów edukacyjnych i nauczycieli wspierających:
<http://www.stowarzyszenie.romowie.net/index.php/czytnik-rocznicy-miesiaca/items/Warsztaty-dziennikarskie-51.html>

¹¹⁵ Informacja o szkoleniach romskich asystentów edukacyjnych i nauczycieli wspierających:
<https://www.swps.pl/artykuly-archiwalne/165-archiwum-konferencji-wprawa/2450-konferencji-romowie-w-szkole>

¹¹⁶ <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/dialog/aktualnosci/szkolenia-dla-nauczycieli-i-asystentow-pracujacych-z-dziecmi-z-mniejszosci-romskiej>

¹¹⁷ <http://www.romowie.com/old/modules.php?name=News&file=article&sid=1557>

Poprawienie jakości edukacji do czasu ukończenia obowiązkowego szkolnictwa

Obecnie istnieje około 50 świetlic integracyjnych dla dzieci romskich, finansowanych z Programu romskiego 2014-2020¹¹⁸. To miejsca w których dzieci mogą z pomocą nauczyciela odrabiać prace domowe po lekcjach i uczestniczyć w innych zajęciach, takich jak nauka języków obcych, korzystać z komputera, ubrać udział w zorganizowanych wycieczkach i obozach letnich we współpracy z nie-romskimi rówieśnikami etc. Ponadto świetlice współpracują z asystentami romskimi i nauczycielami wspomagającymi, bardzo często dodatkowo zatrudniając ich do tej pracy.¹¹⁹

Program na rzecz Romów na lata 2014-2020 ma na celu poprawę jakości edukacji oraz zwiększenie poziomu osiągnięć szkolnych dzieci. Wyzwaniem pozostaje szczególnie drugi cel, ponieważ poziom osiągniętych postępów i odsetek dzieci i młodzieży, które pomyślnie kończą obowiązkowe kształcenie i kontynuują naukę w szkolnictwie wyższym jest - pomimo wszystkich rozległych i pozytywnych wysiłków w tej dziedzinie - daleki od zadowalającego. Do tej pory z takiego wsparcia, które obejmuje programy stypendialne, materiały szkolne, pomoce dydaktyczne, odzież do ćwiczeń, środki higieny, obiady w szkole itp., skorzystało około 82 % wszystkich dzieci romskich uczęszczających do szkół.

Od 2005 r. konkurs stypendialny dla szczególnie utalentowanych studentów romskich jest finansowany w ramach Programu romskiego.¹²⁰ Stypendium przeznaczone jest dla szczególnie aktywnych romskich uczniów szkół podstawowych, którzy osiągają dobre wyniki w różnych dziedzinach, takich na przykład: sport, śpiew, taniec, muzyka, gra na instrumencie, sztuka lub nauki humanistyczne. Projekt jest od wielu lat realizowany przez romską organizację Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce z Pabianic.¹²¹ Przeciętnie stypendium przyznawane jest około 25 uczniom rocznie.¹²² Ciekawe w tym konkursie jest to, że po wybraniu finalistów, uczniowie i ich rodzice zapraszani są na kilka dni do Łodzi, gdzie prezentują swoje talenty podczas koncertu galowego. Jest to okazja do zaprezentowania uczniów na dużej scenie i spotkania się z innymi romskimi stypendystami.

Wsparcie szkolnictwa średniego i wyższego w zawodach potrzebnych na rynku pracy

Z dostępnych danych wynika, że w roku 2002 jedynie 13 Romów posiadało wyższe wykształcenie,¹²³ a liczba ta wzrosła do 272 w roku 2011.¹²⁴ W tym samym roku 2011 r. 934 osób lub 7% Romów ukończyło szkołę średnią,¹²⁵ w porównaniu z 247 osobami w 2002

¹¹⁸ Na przykład w Krakowie, Nowym Sączu, Nowym Targu, Tarnowie, Limanowej, Koszarach, Ochotnicy Dolnej, Wadowicach, Andrychowie, Warszawie, Lublinie, Chełmie, Nowej Soli, Wrocławiu, Głogowie, Kamiennej Górze, Brzegu, Strzelcach Opolskich, Bydgoszczy, Szczecinku, Poznaniu, Jaśle, Bytomiu, Gliwicach, Zabrze, etc.

¹¹⁹ Asystent romski od 2004 roku jest w Polsce oficjalnym. Od prawie 10 lat liczba zatrudnionych asystentów edukacyjnych w całym kraju utrzymuje się na poziomie około 100 osób. W 2015 r. było ich 106. Praca asystentów i nauczycieli jest bardzo ceniona, co więcej, zatrudnieni w ten sposób Romowie są wzorem do naśladowania dla młodych ludzi, przełamują oni stereotypy i walczą z uprzedzeniami wobec Romów.

¹²⁰ Więcej o programie stypendialnym: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/programy-stypendialne-d/programy-stypendialne-m/stypendia-dla-uczniow-r/8036,Nowa-edycja-konkursu-stypendialnego-dla-uczniow-romskich-szczegolnie-uzdolnionyc.html>

¹²¹ Strona Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce: <http://cdirp.pl/>

¹²² Więcej informacji: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/programy-stypendialne-d>

¹²³ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r., dostęp: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/>

¹²⁴ <https://rm.coe.int/16806a9332>

¹²⁵ j.w.

r.¹²⁶ Ten znaczący wzrost może być związany z efektami pierwszego Programu romskiego 2004-2013, a w szczególności ze stypendiami.¹²⁷ W ramach Programu na rzecz Romów w latach 2014-2020 kontynuowane jest przyznawanie tych stypendiów lub systemów wsparcia.

Stypendia motywacyjne dla uczniów szkół średnich przeznaczone są dla tych spośród nich, którzy zgodnie z obowiązującymi przepisami, mają świetne oceny, bardzo wysoką frekwencję w szkole, biorą udział w zawodach lub mają osiągnięcia sportowe lub artystyczne.¹²⁸ Dodatkowym atutem jest praca na rzecz społeczności romskiej. Pozytywnym jest to, że liczba uczniów szkół średnich otrzymujących to stypendium wzrasta. Na przykład, w 2015 r., dostało je 51 uczniów, w 2016 r., 57, a w 2017 r. już 58.¹²⁹

Częścią zarówno poprzedniego, jak i obecnego Programu na rzecz Romów są również stypendia dla studentów. W latach 2004-2017 w wsparcie otrzymało 736 Romów.¹³⁰ Średnio, stypendia na naukę w uczelniach wyższych otrzymywało 53 studentów rocznie.¹³¹ Największe wsparcie (dla 80 studentów) zostało przyznane w 2009 roku. W okresie obowiązywania obecnego Programu na lata 2014-2017, 63% wspieranych osób stanowili studenci studiów dziennych, a prawie 37% to studenci studiów wieczornych. Co ciekawe, 60-70% wspieranych studentów należało do grupy Bergitka Roma, resztę stanowili Polska Roma, Sinti i inni.¹³²

Wbrew niektórym ogólnym poglądom na temat Romów i ich kultury, wśród beneficjentów programów stypendialnych 60-70% stanowiły kobiety.¹³³ ¹³⁴ W poprzednim rozdziale najczęściej wybieranym kierunkiem studiów była pedagogika, w obecnym Programie integracji wybory kierunków są bardziej zróżnicowane i romscy studenci studiuje nauki polityczne, filologię polską, psychologię, dziennikarstwo, biologię, prawo, sztukę, ekonomia i informatykę.¹³⁵

Wielu romskich liderów reprezentujących społeczności romskie i wdrażających projekty w ramach Programu jest absolwentami tych stypendiów. Wśród absolwentów wyłaniają się więc przyszli liderzy mniejszościowi i partnerzy dla władz centralnych i lokalnych. Należy tu również podkreślić, że programy stypendialne dla szkół średnich i wyższych nie zawierają elementów mentoringu i tutoring. Jednak jednym z warunków otrzymania stypendium jest wolontariat lub praca na rzecz społeczności romskiej. Nie istnieje mechanizm monitorowania ścieżek kariery młodych romskiej wspieranych w ramach Programu rządowego. Nie ma również inicjatyw integrujących środowisko stypendialne młodych Romów w celu wymiany doświadczeń i wspólnej pracy na rzecz Romów.

¹²⁶ Program integracji 2014-2020, dostęp: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html>

¹²⁷ Program stypendialny dla studentów nieprzerwanie od 2004 roku realizuje Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku.

¹²⁸ Zasady przyznawania stypendiów motywacyjnych Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji dla studentów romskiego pochodzenia uczących się w szkołach wyższych znajdują się tutaj: <http://www.romowie.com/old/stypendia2/regulamin.pdf>

¹²⁹ Informacja o stypendiach znajduje się na stronie Związku Romów Polskich: <http://www.romowie.com/old/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=160&page=2>

¹³⁰ Informacja od Związku Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku.

¹³¹ j.w.

¹³² j.w.

¹³³ j.w.

¹³⁴ Jeszcze więcej liczba romskich kobiet (71%) pracuje jako romskie asystentki szkolne, zob: Justyna Matkowska, „Sytuacja i tożsamość etniczna kobiet pochodzenia romskiego”, „Romano Atmo” nr 5/2016 (65).

¹³⁵ Wywiad z romskimi liderami i aktywistami.

Walka z dyskryminacją i segregacją oraz innymi formami antycyganizmu w edukacji

Nawet jeśli kwestia "szkół romskich" lub systemowej segregacji w szkolnictwie wydaje się należeć do przeszłości¹³⁶, problem tak zwanych "klas romskich" nadal istnieje, jak pokazuje przypadek z Poznania, gdzie w latach 2014-2016 utworzono osobną klasę dla rumuńskich Romów. W sprawie tej interweniował Rzecznik Praw Obywatelskich, a władze miasta wyjaśniły, że było to rozwiązanie tymczasowe, mające na celu włączenie grupy rumuńskich uczniów romskich do ogólnego systemu edukacji.¹³⁷ Rzecznik Praw Obywatelskich wezwał Ministerstwo Edukacji do zbadania tej sprawy. Zgodnie z informacjami przekazanymi przez władze miasta Poznania, romska klasa, która działała przez dwa lata, jest obecnie zamknięta, a uczące się w niej romskie dzieci kontynuują naukę w klasach ogólnych.¹³⁸

Pomimo sukcesu w desegregacji, antycyganizm w szkołach nadal stanowi problem, który na ogół nie jest systematycznie monitorowany. Rodzice romscy zwracają uwagę, że należy zrobić więcej dla przezwyciężenia uprzedzeń i antycyganizmu, które w dużej mierze wpływają na wyniki procesu kształcenia. Jak stwierdził jeden z asystentów romskich: "Złe zachowanie dziecka romskiego i nie-romskiego kończy się łagodniejszą karą dla dziecka nie-romskiego [...] nauczyciele lekceważą lub w ogóle nie reagują gdy romskie dziecko skarży się, że jest piętnowane, nazywane czarnym, czarnuchem, złodziejem".¹³⁹ Innym typowym przykładem antycyganizmu było to, co stało się z jedną z rodzin romskich w Warszawie a opisane zostało w prasowym wywiadzie z ekspertem od społeczności romskich: „Pracownice z Ośrodka Pomocy Społecznej zainteresowały się rodziną romską i okazało się, że ich dzieci bardzo chcą iść do szkoły. Niestety, nie zgodzili się na to rodzice uczniów tej szkoły. Zrobili zebranie i wymusili na dyrektorze, żeby nie przyjął dzieci romskich do klasy, do których chodzą ich dzieci.” Takie przypadki pokazują, że zjawisko antycyganizmu jest stale obecne w polskim społeczeństwie, a Program na rzecz integracji społeczności romskiej bezpośrednio się do tego nie odnosi.

Od 2007 roku, w ramach zadań edukacyjnych Programu integracji w Zabrzu realizowany jest bardzo ciekawy projekt mający na celu zwalczanie antycyganizmu.¹⁴⁰ Utworzono romską drużynę piłkarską, w której skład weszło 30 osób w różnym wieku. Celem podjętych działań było przeciwdziałanie marginalizacji młodzieży romskiej, ułatwienie integracji młodzieży romskiej i nie-romskiej, uczenia się współpracy w grupie, szacunku dla innych oraz umożliwienia młodym ludziom z dysfunkcyjnych rodzin pełniejszego uczestnictwa w życiu społecznym miasta i "wyjścia poza" dzielnicę, w której mieszkają. Klub piłkarski FC Roma pomaga przełamywać stereotypy: "Dla mnie, całe przedsięwzięcie dotyczy próby zmiany stereotypów dotyczących mniejszości romskiej. Romowie wciąż są narażeni na wykluczenie społeczne. Chodzi o to, że chcą zrobić coś sami, a nie to, co jest im narzucone. Wydaje mi się, że tak właśnie jest w tym przypadku. Być może te nabyte umiejętności w przyszłości pomogą im odnaleźć swoje miejsce - mówi Piotr z Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie, które koordynuje wdrażanie projektu "Drużyna Piłkarska "FC Roma".¹⁴¹

¹³⁶ W latach 90. w całym kraju wprowadzono tzw. klasy romskie, których celem była adaptacja do warunków panujących w polskich szkołach. W roku szkolnym 1994/1995 było ich 25 takich klas i uczęszczało do nich 430 dzieci. W klasach I-III najmłodszym dzieciom pomagano przezwyciężyć trudności w nauce i bariery adaptacyjne i przygotowywano je do nauki w zintegrowanym systemie w starszych klasach. Na początku W 2000 r. było kilkanaście klas romskich (7 w województwie małopolskim). Uczęszczało do nich około 200 dzieci i młodzież w różnym wieku i na różnych poziomach zaawansowania. Ostatecznie, do 2010 roku, przy udziale Rzecznika Praw Obywatelskich i liderów romskich, z których wszyscy prowadzili "romskie klasy" zostały one systematycznie zniesione.

¹³⁷ Pismo XI.037.8.2017.MS 4 grudnia 2017 od Biura Rzecznika do przewodniczącego Fundacji Jaw Dikh Art.

¹³⁸ List od władz miasta Poznania: ASS-XII.8133.2.6.2018, 27.07.2018.

¹³⁹ Wywiad z asystentką romską z małopolski.

¹⁴⁰ Opis projektu "Drużyna piłkarska FC Roma": <http://www.mopr.zabrze.pl/fc-roma.html?page=2>

¹⁴¹ Informacje w mediach o klubie FC Roma: <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35055,24004477,jestem-romem-kocham-kiwac-sie-na-boisku.html>

REKOMENDACJE

Dla wszystkich obszarów polityk publicznych

Gminy i miasta, w których żyją Romowie, powinny korzystać z Programu integracji poprzez planowanie kompleksowych działań w kilku obszarach wsparcia. Lokalne strategie powinny być opracowywane i wdrażane we współpracy z organizacjami romskimi.

Zatrudnienie

Dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, koordynującego polityki państwa wobec mniejszości etnicznych i narodowych:

- Przyszłe projekty w tym obszarze powinny koncentrować się w szczególności na przejściu od kształcenia (zawodowego i wyższego) do rynku pracy oraz poświęcać więcej uwagi i zasobów efektem kształcenia romskich uczniów i studentów w zakresie umiejętności i kompetencji.
- Zwalczać przejawy antycyganizmu oraz zapewnić w projektach aktywizacyjnych równe traktowania ze względu na płeć.
- Należy zwiększyć środki przeznaczone w Programie integracji na obszar zatrudnienia aby podejmowane w przyszłości inicjatywy dotyczące kwestii bezrobocia mogły skoncentrować się na przejściu od szkolnictwa zawodowego i wyższego na rynek pracy. Dla osiągnięcia wymiernych rezultatów, walka z antycyganizmem musi być połączona z silniejszymi mechanizmami monitorowania i ewaluacji.
- Romowie i ich organizacje powinny być zaangażowane w zespoły podejmujące decyzje w sprawie składania wniosków do Programu.
- Zwalczeniu antycyganizmu musi towarzyszyć zmiana pod tym kątem programów aktywacji. Te ostatnie muszą być dobrze zdefiniowane i zorientowane na budowanie i zwiększenie kapitału ludzkiego i społecznego oraz indywidualnych umiejętności i kompetencji. Jego podstawą pozostaje jakość kształcenia i osiągnięć edukacyjnych jako podstawa dobrego startu i narzędzie do przewyciężenia antycyganizmu.

Mieszkalnictwo i podstawowe usługi publiczne

Dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, koordynującego polityki państwa wobec mniejszości etnicznych i narodowych:

- Wsparcie w tym obszarze powinno w większym stopniu koncentrować się na rodzinach najbardziej potrzebujących i ich warunków mieszkaniowych (np. zamieszkiwanie osiedli pozbawionych podstawowych udogodnień).
- Romowie i ich organizacje powinni być zaangażowani w zespoły podejmujące decyzje w sprawie składania wniosków do Programu.
- Ze względu na środki, których wymaga mieszkalnictwo to zadanie pozostaje jedną z najbardziej drażliwych kwestii. W kontekście lokalnym może generować nowe konflikty między etniczne lub wzmacniać istniejące konflikty i napięcia sąsiedzkie. Powodzenie działań na rzecz poprawy warunków mieszkaniowych zależy od współpracy władz lokalnych ze społecznością romską oraz zapewnienia, że środki przeznaczone na mieszkalnictwo, edukację i zatrudnienie będą planowane i wdrażane jednocześnie. Bardzo ważne jest również traktowanie przez władze Romów jak partnerów. Oczywiście, przejrzystość i jasne kryteria w Programie wsparcia mieszkaniowego może jedynie pomóc w budowaniu tak istotnego partnerstwa.
- Należy brać pod uwagę kwestię antycyganizmu.

Wpływ polityk publicznych w obszarze zdrowia na Romów

Dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, koordynującego polityki państwa wobec mniejszości etnicznych i narodowych:

- Lokalne romskie organizacje pozarządowe posiadają najlepszą wiedzę o potrzebach (np. trudnej sytuacji osób starszych) społeczności romskich, na rzecz których pracują, Romowie mają do nich zaufanie i to właśnie one, w ścisłej współpracy z lekarzami i pielęgniarkami, powinny być głównymi wykonawcami zadań mających na celu poprawę zdrowia.
- Romowie i ich organizacje powinny być zaangażowane w zespoły podejmujące decyzje w sprawie składania wniosków do programu na rzecz Romów.
- Ogólnie rzecz biorąc, jako że sytuacja zdrowotna społeczności romskiej jest powiązana z warunkami bytowymi, zatrudnieniem i poziomem wykształcenia, przyszłe działania wymagałyby interwencji kompleksowo podkreślających te powiązania w politykach publicznych. Oczywiście więcej środków powinno zostać przeznaczonych na wspieranie interwencji w tym obszarze tak aby w przyszłości zapewnić konkretnych i namacalnych wyników. Powinno to obejmować również szkolenia antydyskryminacyjne dla pracowników służby zdrowia. Kwestie antycyganizmu i wrażliwości na płeć powinny również być brane pod uwagę.

Edukacja

Dla Ministerstwa Edukacji Narodowej:

- Konieczne jest położenie większego nacisku na edukację przedszkolną dzieci romskich. Należy zintensyfikować i kontynuować działania mające na celu podnoszenie świadomości i przeciwdziałanie dyskryminacji i antycyganizmowi.
- Romowie i ich organizacje powinny być zaangażowane w zespoły podejmujące decyzje w sprawie składania wniosków do Programu.
- Praca asystentów romskich i romskich nauczycieli powinna być kontynuowana i wspierana przez instytucje edukacyjne.
- Istnieje potrzeba regularnych spotkań pomiędzy studentami, liderami romskimi i romskimi asystentami edukacyjnymi. Jest to bardzo często artykułowane przez romskich aktywistów.
- Romskie dzieci powinny być priorytetem w kolejnym Programie romskim po 2020 roku.
- Kwestie antycyganizmu i wrażliwości na płeć powinny również być brane pod uwagę.

BIBLIOGRAFIA

Wybrane pozycje:

2014 Sprawozdanie Najwyższej Izby Kontroli w sprawie ochrony praw mniejszości romskiej. Available at: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13073,vp,15485.pdf>

Działania Rzecznika Praw Obywatelskich na rzecz mniejszości romskiej w województwie małopolskim. Sprawozdanie z wizyty osad romskich. Dostępne: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/dzialania-rzecznika-praw-obywatelskich-na-rzecz-mniejszosci-romskiej>

Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do specjalnych i masowych szkół podstawowych - konteksty społeczne. Dostępne: https://rownosc.info/media/uploads/funkcje_poznawcze_i_jezykowe.pdf

Raport końcowy z badania ewaluacyjnego „Program dla społeczności romskiej w Polsce”, 2011. Dostępny na stronie: <https://rownosc.info/media/uploads/raport-z-badania-ewaluacyjnego-programu-na-rzecz-spoecznosci-romskiej-w-polsce.pdf>

Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020.: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol>

Program społeczności romskiej w Polsce 2004–2013. Dostępny: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole>

Sprawozdanie z realizacji Programu w 2015 r. Dostępny na stronie: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/program-integracji-spol/9928,Sprawozdanie-z-realizacji-Programu-integracji-spoecznosci-romskiej-w-Polsce-na->

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Dostępne: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis>

